

મયૂરદેવજી આખ્યાન Reg No 92

અને

સીમચાતુર્ય.

III
1924 16-7-1924

૧૧૫૨૫

/ 00

લેખક,
પુ. જો. શક.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૪૫૨૫ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ મયુરદાસ સ્મૃતિ

વિષય ૬- : ૭

શ્રી મયૂરધ્વજ આખ્યાન.

હરિદાસ કથાની પદ્ધતિમાં.

ગદ્યપદ્યાત્મક.

કર્તા.

પુરૂષોત્તમ જોગીભાઈ ભટ્ટ, બી.એ. એલ્. એલ્. બી.

રાંદેર, પારેખ ફળીઉં, હાલ અમદાવાદ.

ભામિનીવિલાસ ભાષાંતર, ભીમ ચાતુર્ય,

શુકરભા આખ્યાન, કાવ્યગંગા વિ. ના કર્તા.

સંવત્ ૧૯૮૦

ઈ. સ ૧૯૨૪.

મૂલ્ય રૂ. ૦—૪—૦.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૧૨૨૨

અંથ સ્વામિત્વના સર્વ અધિકાર કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

અમદાવાદ.

“વિવેકાનંદ મુદ્રણાલયમાં નવરસાદ શંકરલાલ મહેતાએ
માલેકને માટે છાપ્યું, ખાડીઆ-અમદાવાદ.

॥ ૐ ॥

આમંત્રણ.

આ મયૂરધ્વજનું આખ્યાન લખવાની પ્રવૃત્તિ થવામાં બે કારણ
દેખાં મળ્યાં હતાં. સ્મરણ માત્રથી પવિત્ર કરવાની ખ્યાતિ વાળી
નેર્મળ જળ ભરી સૂર્યદેવ તાપીનદી જ્યાં આમળથી વહન કરી
રહી છે એવાં માંડવી (મંડનપુર)માં, હું મામલતદારની કચેરીમાં
અવલોકારકુન તરીકે નોકરી કરતો હતો, અને મારા મિત્ર, જામનગર
નિવાસી રા. શ. ડાકટર લીલાધર જગજીવન ઠાકર ત્યાં સગ એસી-
સ્ટન્ટ સર્જન હતા. તેમને વાઘનો તથા મંગીતનો શોખ હતો.
ચરિદાસની પદ્ધતિએ કંઠક વખત સંગીત તથા વ્યાખ્યાન કરી,
તેમને ત્યાં મળતાં સ્નેહી મંડળને તેઓ આનંદ આપતા હતા. હું
મારી કૃતિ વાંચી સંભળાવી તેમાં ઉમેરો કરતો હતો. તેમનો આ
વિષયમાં ખાસ અભ્યાસ નહીં હોવાથી, પદ્ધતિસર હરિકથા કરવાનું
સાહિત્ય તેમની પાંસે ન હતું. મારા સહગત મોટાભાઈ હરિકૃષ્ણ
જોગીમદ્ કરીશ્વર મારે ત્યાં રજા પર આવેલા હતા. તેમની સન્મુખ
ડાકટર સાહેબે મને આખ્યાન લખવાનું કહ્યું. મારા મોટાભાઈએ
મયૂરધ્વજ આખ્યાનના વસ્તુનું મને સ્મરણ કરાવ્યું. તે ઉપરથી,
જૂઠાં જૂઠાં પુસ્તકોમાંથી પ્રસંગને અનુસરતા શ્લોકો પસંદ કરી,
જોઈતાં પદો રચી, આખ્યાન લખી કાઢ્યું. એક ગ્રેરણાનું કારણ આ
પ્રમાણેનું હતું.

ખીજું કારણ નીચે પ્રમાણે હતું. મારાં નિવાસ સ્થાન રોડેર
પાંસે, ઉપરોક્ત નદીના તટપર, કુરુક્ષેત્ર મંદાદેવ આવેલા છે. સર્વ

બ્રાહ્મણોના ઇષ્ટ શ્રી શંકર ભગવાનની આ તીર્થસ્થળે ઉપાસના કરવાના, સંગીતનો આનંદ લેવાના, તથા જ્ઞાતિ બંધુઓને વખતો વખત આનંદ આપવાના વિ. ઉદ્દેશોથી, મારા જ્ઞાતિ બંધુઓએ એક શિવરાત્રિ મંડળ સંકેરમાં સ્થાપેલું છે. તેમાંના એક બંધુ રા. અમૃત-રામ કર્ણાશંકર શાસ્ત્રી જેઓ ગામ વગાડી જાણે છે તેમણે એક વખત હરિકથા કરી હતી. તેમને પણ હરિકથાનું સાહિત્ય જોઈએ તેવું ઉપસ્થિત નહતું. હરિદાસ પદ્ધતિએ કથા કરવા ઇચ્છતા રા. અમૃતરામ તથા એવા અન્ય જ્ઞાતિ બંધુઓને માટે મારે આખ્યાન લખી આપવાં એમ મેં વિચાર કર્યો હતો. આ વિચાર પણ આખ્યાન લખવામાં પ્રેરક બન્યો હતો. ઉપરોક્ત બંધુએ તથા અન્ય બંધુએ હરિકથા કરવા વિશેષ પ્રયાસ કર્યો નહીં, અને મને પણ ખીન્ન આખ્યાન લખવાનો કિત્સાદ થયો નહીં. પ્રભુ ઇચ્છા.

હરિદાસ પદ્ધતિએ કર્તવ્યન સહ કથા કરવાની પ્રણાલિકા દક્ષિણમાં ઉદ્ભવી ત્યાં બહુ ઉત્કર્ષને પામી છે તથા વિસ્તરી છે. શ્રી દત્તાત્રય યુવા તાંમે સાતારકરની હરિકથા જે કોઇને સાંભળવાનો પ્રસંગ મળે છે તેમને, તેમણે વેદાંત, સાહિત્ય, પુરાણ, વિ. નું કેટલાશ્રમથી કેવું પરિશીલીન કરેલું છે તેનો ખ્યાલ આવે છે. પ્રસિદ્ધ દક્ષણી હરિકથાકારોએ અતિ પરિશ્રમ કરી આ પદ્ધતિને ઘણી ઉચ્ચમાનનીય સ્થિતિએ પહોંચાડી છે. ગુજરાતી બંધુઓ એમને અનુસરી કથા કરે છે, પણ એમના જેટલો પરિશ્રમ કરતા જણાતા નથી. આ હરિકથા આગળ આપણા ગુજરાતી માણુ ભટ્ટોની કથા કેટલી બધી ઉતરતા પ્રકારની લાગે છે ! આ માણુ ભટ્ટોની કથાએ પણ જનસમાજની સારી સેવા કરી છે. પણ ન્યારથી દક્ષણી

હરિકથા સંચાર પામી ત્યારથી આ કથાની પદ્ધતિ સંતાવા માંડી છે. ગુજરાતી બંધુઓએ પણ દક્ષણીઓની માફક અત્યંત પરિશ્રમ કરી આ આ પદ્ધતિમાં સંપૂર્ણ યશ મેળવવા પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે.

આ પદ્ધતિની હરિકથા જનસમાજને ગમ્મત સાથે ગ્વાન આપે છે અને તેના પર બહુ સારી અસર કરે છે. મંદિરે મંદિરમાં તથા નાનાં મોટાં સર્વ સ્થળોએ આ પદ્ધતિએ કથા પ્રતિદિન અને તેમ ન બને તો અમુક વ્રત ઉત્સવના દિવસોએ થાય એ પ્રમાણે યોજના થવાની જરૂર છે. રામ મહારામઓમાં, શ્રીમતોમાં, અને ભક્તિ પરાયણ મનુષ્યોમાં, હરિકથા પ્રત્યે અભિરુચિ ઉત્પન્ન થઈ, હરિકથાને સર્વને લાભ મળતો રહે તેવી યોજના કરવાની પ્રેરણા પરમાત્મા કરે.

હવે શાળાઓમાં ધાર્મિક શિક્ષણની અગત્યતા સમજાવા માંડી છે આવાં આખ્યાનો જે વિદ્યાર્થી સન્મુખ કરવામાં આવે અને તેમને શીખવવામાં આવે તો તેમાં પ્રતિપાદન કરેલા સદ્ગુણોની, ધાર્મિક ભાવનાઓની ઉંડી છાપ તેમના કુમળાં મગજમાં પડે અને ભવિષ્યમાં તેઓ ચારિત્ર્યવાન અને ધર્મશીલ નીવડે. આખ્યાનોમાંના શ્લોકો તથા પદો મુખપાઠ માટે યોજી શકાય અને સંગીતને આનંદ લેતાં અને આપતાં શીખવી શકાય.

આ મયૂરધ્વજ આખ્યાનમાં નવધા ભક્તિમાંની અંતિમ આત્મ સમર્પણ ભક્તિનું પ્રતિપાદન કરી તેના સમર્થનમાં આત્મસમર્પણ કરનાર પરમભક્ત મહારાજ મયૂરધ્વજના ચરિતનું વર્ણન કરેલું છે. તેમનાં ધર્મપત્ની તથા પુત્ર બન્ને આત્માર્પણની મૂર્તિઓ જેવાં છે.

પહેલાંનાં સમયમાં એક બ્રાહ્મણ બાળકના જીવનની કીમત મહારાજાઓ કેટલી આંકતા તેનું આમાં ગર્ભિત રીતે સૂચન થાય છે. મહારાજા દીલીપના જેવા ગૌ પ્રતિપાળનમાં તથા મહારાજા મયૂર-ધ્વજના જેવા બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળનમાં આત્માર્પણ કરનાર ભારતવર્ષમાં રાજા મહારાજાઓને બનાવે તથા ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન કરે, અતે જનસમાજમાં આત્મસમર્પણ ભક્તિ જાગે એવી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે. ॥ હરિઃ ૐ ॥

અમદાવાદ.

૨૫-૪-૨૪.

} પુરુષોત્તમ જોગીભાઈ ભટ્ટ.

શુદ્ધિપત્ર.

પાનું	લીંટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧	૧૬	પાટ્ટકા	પટ્ટિકા
૨	૧૨	પ્રાપ્તો	પ્રાપ્તો
૩	૬	દિવ્ય:	દિવ્યૈ:
૬	૧૭	કપિપયિ	કપિપતિ
„	૧૦	કીર્તન	કીર્તન
„	૧૨	અકરુણ	અકરુણ
„	૧૫	કરી	કરી કરી
૭	૨૪	સાધોમેત્ર	સાધોમેત્ર
૮	૫	ન્યનતા	ન્યૂનતા
૧૦	૭	સર્વ	સર્વ
„	૧૩	કહા	હા
૧૨	૧	પરિપવ	પરિપકવ
૧૩	૮	રંભા ।	રંભાના
૧૫	૯	ધાત	ધાલી
„	૨૦	મૃયુ	મૃત્યુ
૧૭	૬	અપાવી	અપાવવાથી

१७	१८	करोति	करीषि
"	२०	प्रशन	प्राशन
२२	१२	अय	आप्त
"	१३	वग	वर्ग
"	२०	तेमनापर	तेभने
२५	६	सुतीयति	सुतीयति
२७	६	गर्जना	गर्जना
२६	१६	न्यूत	न्यून
"	"	महा	मही
३१	२०	वप्रने	विप्रने
३२	११	रक्षा	रक्षी
"	१४	भाज्यं छे	भाज्यं छ
३५	७	भाभी	पाभी
३७	१५	साथक	सार्थक

અર્પણ.

હરે રામ હરે રામ રામ રામ હરે હરે
હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે

હરિગીત.

મોળી પણ અતિ રનેહવાળી અર્પું આ જલ અંજલિ,
હરિ-કૃષ્ણ ચરણ સરોજમાં જેના મધુર મકરંદથી;
થાય એ અમૃતસમી વળી સુજન આહર પાત્ર એ,
પુનિત ચરણામૃતરૂપે હરતી ઉપાધિ માત્ર જે.
જલધિ અર્પે ક્ષાર જા નિજ મેઘ સુંદર શ્યામને,
કરી અંગીકાર તેનો ક્ષાર દોષો દૂર કરે;
સ્વચ્છ અમૃતસમું કરીને રેડતા વૃષ્ટિ રૂપે,
અખિલ સૃષ્ટિ ઝીલી જેને નર્મોન જીવન મેળવે.
આશા સહ પૂરી કંઈ નથી રાખી તેમાં ન્યૂનતા,
સંસાર શાંત કરી દીધો ગુરૂ હાખવી અહ આ કૃપા;
હરિ શેષ ગુણ ગાવા રહ્યા પણ આપ ક્યાં વળી હું ક્યહાં
છે કૃષ્ણ દીનબંધુ લવારી અનુજ લક્ષ્મી રીઝવવા.

આ પુસ્તક નીચેનાં સ્થળેથી રોકડી કીંમતે મળી
શકશે અથવા વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે.
પેસ્ટેજ અને વી. પી. કમીશન જૂદું.

૧ નાનાલાલ વિજયરામ ભટ્ટ, નાણાંદાર—સુરત.

૨ પુરુષોત્તમ જોગીભાઈ ભટ્ટ,
માડવીની પોળમાં શેઠની પોળ—અમદાવાદ.

૩ એન. એમ. ત્રિપાઠી અને કુા.
પ્રી-સેસ સ્ટ્રીટ—મુંબઈ.

૪ રામચંદ્ર જ્ઞાનુભે ભુવસેલ્લ,
ત્રણ રંગવાળા—અમદાવાદ.

ૐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય

શ્રી મયૂરધ્વજ આખ્યાન.

મંગલાચરણ.

વેદાંતેષુ યમાહુરેક પુરુષં વ્યાપ્યસ્થિતં રોદસી
યસ્મિન્નીશ્વર इत्यनन्य વિષયઃ શબ્દો યથાર્થાક્ષરઃ ।
અંતર્યશ્ચ સુસુક્ષ્મિર્નિયમિત પ્રાણાદિભિઃ ઈમ્યતે
સમ્યાણુઃ સ્થિરભક્તિ યોગ સુલભો નિશ્ચેયસાગ્રાસ્તુવઃ ॥

જેને ઉપનિષદ આદિ વેદાંત ગ્રંથો વિષે આગ્રહ અને પૃથ્વી વ્યાપીને રહેલા એવા અદ્વિતીય પુરુષ તરીકે વર્ણવ્યા છે, ખીજા કોઈને પણ સંબોધી નહીં શકાય એવા ‘ઈશ્વર’ શબ્દનો પ્રયોગ જે એકલાને વિષેજ અર્થ છે, અને જેને સુસુક્ષ્મ પુરુષો પોતાના પ્રાણોનું નિયમન કરીને અંતઃકરણને વિષે જોળે છે, તે દૃઢ ભક્તિ અને યોગથી સુલભ એવા ‘અચળ શ્રી શંકર પરમાત્મા તમારે કલ્યાણ કરે.

ब्रह्मांडच्छत्रदंडः शतधृतिभवमां धोरुहो नालदंडः ।
क्षीणीनौक्यदंडः क्षरदमरसरित्पाटका केतुदंडः ।

ઘ્યોતિશ્ચક્રાસદંઢ સ્ત્રિભુવનવિજયસ્તંભદંઢોઽદ્વિદંઢઃ

શ્રેયલૈવિક્રમસ્તે વિતરતુ વિબુધ દ્વેષિણાં કાલદંઢઃ ॥

જે પ્રહ્લાંડ રૂપી છત્રના દંડ છે, જે કમળમાંથી પ્રહ્લાં
પ્રકટ થયા તેના જે નાલ દંડ છે, જે પૃથ્વીરૂપી નૌકાના ફૂપ
દંડ છે, જે સ્વર્ગમાં વહેતી ગંગારૂપી પતાકાને ધારણ
કરનાર દંડ છે, જે નક્ષત્ર મંડળરૂપી ચક્રના અક્ષ દંડ છે,
ત્રિભુવન વિજયના સ્તંભરૂપ જેનો પાદ દંડ છે અને દેવતા-
ઓના શત્રુ દાનવોનો જે કાળ દંડ છે તે વામનાવતાર રૂપ
ત્રિવિક્રમ શ્રી વિષ્ણુ ભગવાન્ તમારું કલ્યાણ કરો,

રાજ્યં યેનપટાંત લગ્નતૃણકંત્યક્તં ગુરોરાણ્યા

પાથેયં પરિગૃહકર્મુકવરં ઘોરં વનં પ્રસ્થિતઃ ।

સ્વાધીનઃ શશિમૌલિ ચાપવિષયે પ્રાપ્તૌ નૈવૈ વિક્રિયામ્

પાયાદ્વાઃ સવિમીલનાદ્રજનિહા રામાભિધાનો હરિઃ ॥

જેણે પિતાશ્રીની આજ્ઞાથી રાજ્યને પહેરેલાં વસ્ત્ર ને
વળગેલાં તણખલાંની માફક લ્યજી દીધું અને જે સાથે માત્ર
પોતાના ઉત્તમ ધનુષ્ય રૂપી પર્યટનની સામગ્રી લઈ ઘોર વન-
માં પ્રયાણ કરવા નીકળ્યા અને જે સ્વાધીન મનથી શંકરનું
ધનુષ્ય ચઢાવતી વખત રહેજ પણુ ડગમચ્યા નહીં તે વિભી-
ષણના મોટા ભાઈ હશાનનનો નાશ કરનાર શ્રી રામચંદ્રજીના
નામથી વિખ્યાત શ્રી વિષ્ણુ ભગવાન્ તમારું રક્ષણ કરો.

મૂર્ત્યકરોતિવાચાલં પંથું લંઘયતે ગિરિમ્ ।

ચત્ક્રપાતમહં વેદે પરમાનંદ માધવમ્ ॥

જેની કૃપા સુગા માણસને વાચાળ બનાવે છે, અને પાંગળા માણસને પર્વત ઓગાંગી જવા સમર્થ કરે છે એવા પરમ આનંદરૂપ શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માને હું પ્રણામ કરું છું.

યં ब्रह्मावरुणेन्द्ररुद्रमरुतः स्तुन्वन्ति दिव्यः स्तवैः

वेदैः सांगपदक्रमोपनिषदैर् गायन्तियं सामगाः ।

ध्यानावस्थित तद्रतेन मनसा पश्यन्ति यं योगिनो

यस्यान्तं न विदुः सुरासुरगणादेवाय तस्मै नमः ॥

જેની દિવ્ય સ્તોત્રો વડે બ્રહ્મા, વરુણ, ઇન્દ્ર, રુદ્ર, તથા મરુત્ આદિ દેવતાઓ સ્તુતિ કરે છે, સામવેદનું ગાન કરનાર ઋષિઓ અંગો, પદ, ક્રમ અને ઉપનિષદો સહિત વેદો વડે જેનું ગાન કરે છે, અને જેનો અંત-જેનું સ્વરૂપ-દેવ અને દાનવના સમૂહો બળુતા નથી એવા તે દેવને હું નમસ્કાર કરું છું.

પૂર્વ રંગ.

પદ.—રાગ ધન્યાશ્રી.

કર આત્મસમર્પણ બાધ, કર તું આત્મ સમર્પણ બાધ
 માનેલા તુજ સર્વ પદાર્થો યુદ્ધયુદ્ધવત ક્ષણ સ્થાપ
 પરમાર્થે પ્રીતિથી ન વાપરશે જશે વ્યર્થ અચિંત્યા વિલાપ—કર.
 તારૂં છે ક્યાં શરવત, શીઘ્ર આસક્તિ આપદ ધારી
 સંભાળે છે રખે જોખમાશે જાણે કદિ જવું નાહી— કર.
 મારૂં કહે પણ્ય શું છે તારૂં વિષય રચ્યા તેં કાંઈ
 દેહ તુજ સાથે ક્યમ નાવે જો જરા ઉડું વિચારી— કર.
 ધન દારા સુત દેહથી પરહિત તારાં નથી તો તું સાધી
 લ્હાવો લે અર્પણ કરવાનો સડ રહે છે જ્યાંનું ત્યાંહી— કર.
 અભિમાન તું શા પર ધરશે પંથ પરાર્જન રહ્યા
 જનહિત કર સડ આત્મ ગણીને કર પ્રભુ ચરણે જાપ— કર.
 અંતર જો ન વિરાગ ફરે આ સંત શરણ સુખદાપ
 ધરતાં દિનદયાળુ તે તો સડ દુઃખ દેશે દાહી— કર.
 બળિરાજાએ હરિ પદ શિરપર ધાર્યા ત્રિભુવન આપી
 દીધા દધીચીએ સુરપતિ અર્થે અસ્થિ અસુને ત્યાગી— કર.
 મયૂરધ્વજ રાજાએ મુકાવી મરતક કરવત કારી
 સતોષ્યા વિપ્રરૂપ હરિને વીરભક્ત તણી બલિહારી— કર.
 પદકર્તા શું કહે છે—

કર આત્મસમર્પણ બાધ, કર તું આત્મસમર્પણ બાધ

આ સંસારને વિષે ત્રિવિધ તાપથી પીડિત થયેલા પરંતુ વર્ણાશ્રમ ધર્મ પ્રમાણે સદાચારથી વર્તી મન જેનું પવિત્ર થયેલું છે એવા સાધુ પુરુષને પદકતા ઉપદેશ કરે છે કે, હે ભાઈ તું આત્મસમર્પણ કર. આત્મસમર્પણભક્તિ તું કર.

ભક્તિ ધણા પ્રકારની છે તેમાં આત્મસમર્પણભક્તિ કરવા કહેવાનું ખાસ શું કારણ છે ? કારણ એટલું જ કે—

અનુષ્ટુપ છંદ.

નવ પ્રકારની ભક્તિ, વર્ણવી શાસ્ત્રને વિષે
ભક્તિ સ્વાર્પણની તેમાં, ચૂડામણિ રૂપેજ છે.

નવ પ્રકાર કયા ?

શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોઃ સ્મરણં પાદસેવનમ્ ।

અર્ચનં વંદનં દાસ્યં સહયમાત્મનિવેદનમ્ ॥

હરિકથા તથા વેદાંતાદિ શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરવું તે શ્રવણ, વાદ્ય વિગેરે સંગીતનાં સાધન સાથે ધ્મિરનાં સ્તુતિ-ગાન ગાવાં તે કીર્તન, જપાદિક કરવાં અને શ્વાસે શ્વાસે પ્રણુનું નામ લેવું તે સ્મરણ, વિષ્ણુનાં ચરણકમળનું સેવન કરવું—પતિલાવથી સેવન કરવું—તે પાદસેવન, વિધિ વડે ખૂબ કરવી તે અર્ચન, નમસ્કારાદિક કરવા તે વંદન, દાસભાવે સેવા કરવી તે દાસ્ય, મિત્રભાવે હરિને ભજવા તે સખ્ય, અને

ભગવાનને એટલે કે પરમાર્થમાં સર્વસ્વ અર્પણ કરવું તે આત્મ-
નિવેદન. એ પ્રમાણે નવ પ્રકારની ભક્તિ કહેવાય છે. આ
નવ પ્રકારની ભક્તિનું સેવન કરીને વિવિધ ભક્તજનો
પરમપદને પ્રાપ્ત થયા છે; તેમાં મુખ્યત્વે—

શ્રીકૃષ્ણ શ્રવણે પરીક્ષિતમવદ્ વૈયાસિકી કીર્તને
પ્રહ્લાદઃ સ્મરણે તદંધિમજને લક્ષ્મીઃ પૃથુઃ પૂજને ।
અકૂરસ્ત્વમિવંદને કપિપયિર્દાસ્યેચ સચ્ચેઽર્જુનો
દેવસ્યાત્મનિવેદને બલિરભૂત્સર્વસ્વ સંપૂજને ॥

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની શ્રવણરૂપ ભક્તિ પરીક્ષિત રાજાએ,
કીર્તનરૂપ ભક્તિ વ્યાસમુનિના પુત્ર શુકદેવે, સ્મરણરૂપ ભક્તિ
પ્રહ્લાદજીએ, પાદસેવનરૂપ ભક્તિ લક્ષ્મીજીએ, અર્ચનરૂપ
ભક્તિ પૃથુરાજાએ, વંદનરૂપ ભક્તિ અકૂરજીએ, દાસ્યરૂપ
ભક્તિ વાનરોના પતિ હનુમાનજીએ, સખા તરીકે ભક્તિ
અર્જુને, અને આત્મનિવેદનરૂપ ભક્તિ બલિરાજાએ સર્વસ્વ
અર્પણ કરી હતી.

અંતિમની આત્મસમર્પણરૂપ ભક્તિ ઉત્કૃષ્ટ તો છે
ખરી; પરંતુ આ સંસારના અનેક મોહક પદાર્થોમાં આસક્ત
થયેલા મનુષ્યને પ્રાપ્ત થવી સહેલ નથી. કોઈક હમેશાં
સહેલું કામજ કરનાર અને કાંઈ પણ કઠણ કામ આવી પડે
કે તેને નવ ગજના નમસ્કાર કરનાર (Easy-going) પુરુષ

કહેશે કે આ નવ પ્રકારની ભક્તિ કહી છે તેમાં બેઠાં બેઠાં કથા વાર્તા શ્રવણ કરવાની, તથા પુણ્ય માર્ગ વિશે પ્રવૃત્તિ કરાવનાર હરિકીર્તનરૂપ ગમ્મત કરવાની વિગેરે સરળ ભક્તિ મૂકીને કોઈથી સહેલાઈથી ન મેળવી શકાય એવી આત્મ-સમર્પણ ભક્તિને ખાસ આગળ ધરવાનું શું પ્રયોજન છે, તે સમજી શકાતું નથી.

ગૃહસ્થાશ્રમના ક્ષણિક સુખોમાં લચીપચી રહેલા અને ગૃહસ્થાશ્રમને તેથી ધન્ય માનનારા હે પુરૂષ, ખરે તારાથી નહિજ સમજી શકાય.

ગૃહસ્થાશ્રમના સુખોનું કવિ વર્ણન કરતાં કહે છે કે—

સાનેદંસદનં સુતાશ્ચ સુધિયઃ કાન્તા મૃદુર્માષિણી
સ્વેચ્છાપૂર્ણધનં સ્વયોપિતિ રતિઃ સ્વાક્ષાપરાઃ સેવકા ।
આતિથ્યં શિવપૂજનં પ્રતિદિનં મિષ્ટાન્નપાને ગૃહે
સાધોમૈત્ર મરોગિતાચ સતતં ધન્યો ગૃહસ્થાશ્રમઃ ॥

આનંદયુક્ત ગૃહ, બુદ્ધિમાન પુત્રો, મધુર બોલનારી સ્ત્રી, યથેચ્છ ધન સંપત્તિ, પોતાની પત્નીમાં પ્રીતિ આજ્ઞાનુસાર વર્તન કરનાર સેવકો અતિથિઓનો આહર સત્કાર, હરરોજ શંકરની પૂજા, ગૃહમાં મધુર નાના ખાનપાન, હંમેશાં સત્પુરૂષની મૈત્રી, તથા તંદુરસ્તી; આ પ્રમાણેની સુખની સામગ્રી જે ગૃહસ્થાશ્રમમાં સંપૂર્ણપણે વાસ કરી રહેલી

છે તેવા મૃદસ્થાશ્રમને ધન્ય છે.

ઉપર વર્ણવેલાં સુખો કોઈ પુણ્યાત્માનેજ સર્વોચ્ચ પ્રાપ્ત થાય છે. સંસારમાં આ બધાં સુખો એકજ જાતેજ જણાય છે; પણ કોઈને અમુક સુખની ન્યૂનતા તો કોઈને અમુક અન્ય સુખની ન્યૂનતા એ પ્રમાણેજ બહુધા જોવામાં આવે છે. વળી ઉપર કહેલાં સુખો સ્થાયી ન હોવાથી તેમાં આસક્તિ રહી ફર્લભ મનુષ્યજન્મ ગાળી નાખવો એ યોગ્ય નથી. કહ્યું છે કે—

મહતા પુણ્યપણ્યેન ક્રીતેયં કાયનોસ્ત્વયા ।

પારં દુઃખોદયેર્ગતું તરયાવન્નભિચરે ॥

મહાન પુણ્યોદ્ધૃતી ક્રીંમત આપીને, આ દેહદૃષ્ટી નોકા, તે, દુઃખદૃષ્ટી સંસાર સાગર તરી જવાને ખરીદી છે, તે ભાંગી ન જાય એટલામાં તારે તરી જવું જોઈએ.

હવે કહો ! પોતાનું શ્રેય વિચારનાર કયો પુરુષ આ ક્ષણિક સુખોમાં આસક્ત રહેશે ? શ્રેય સાધવા ઇચ્છનાર ઉપાયની કઠિનતા અથવા સરળતા ઉપર દષ્ટિ રાખતો નથી; તેની નેમ તો પોતાનો પરમ અર્થ સિદ્ધ કરવાપરજ હોય છે, વળી રહેલું એટલુંજ કાંઈ સર્વોચ્ચ ઇષ્ટપદ હોતું નથી અને ઇષ્ટપદ હોય તે કદાપિ કઠિન હોય તોપણ ધીર પુરુષો કે જેમને ઇષ્ટ પ્રાપ્તિની ઉત્કટ ઇચ્છા છે તેમણે અનાદર કરવા યોગ્ય

નથી. સાર્થક શ્રવણ, કીર્તન વિગેરે ધારીએ તેટલાં સહેલા નથી. શ્રવણ કરેલું, અને કીર્તનમાં ગવાયેલું આચારમાં ઉતારવું બોધએ પછી તે સહેલું હોય કે કઠિન, સર્વ ભક્તિઓનું પર્યવસાન આત્મસમર્પણમાં છે અને તે વિના પરમ પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી, માટેજ તેને પ્રધાનપદ આપવામાં આવ્યું છે. એજ પરમ કસોટી છે અને દરેક ભક્તે એ કસોટીમાંથી પાર ઉતરવાનુંજ છે. ધ્યેય (Ideal) હમેશાં ઉચ્ચતમ હોવું બોધે. જેમ ધ્યેય ઉચ્ચતમ તેમ તેને માટે પ્રયાસનો વેગ બળવાન કરવો પડે છે; અને

નાયમાત્મા બલહીનેન લભ્યઃ

આ આત્મા નિર્બળ મનુષ્ય મેળવી શકતો નથી. આત્મ-સમર્પણમાં સઘળાં બળની જરૂર છે અને સઘળા બળના ઉપયોગથી પરમાત્મા પ્રાપ્ત કરી શકાય તેમ છે.

સંસારમાં ત્રણ પુરુષાર્થ ધર્મ અર્થ અને કામમાં અંતર્ગત નજીવી ચીજ મેળવવામાં અત્યંત કષ્ટ પડે છે તે સર્વને સુજ્ઞાત છે; તો પછી પુરુષાર્થ શિરોમણિરૂપ મોક્ષપ્રાપ્તિમાટે શ્રમ પડે એમાં તો કહેવુંજ શું ?

સાકી.

મુક્તાશ્ન મેળવે કેસરી જે કરિકુંભો આરે,
સાગર તળિયે જાએ તેને મળે ન મોતી તીરે.

તો પછી સજ્જન હે મુક્તિ કયમ શ્રમ વીણુ પમાયે.

વિરાગરૂપી ગિરિ શિખરપર ભક્તિ કલ્પતરુ ઉગે.

મોક્ષરૂપ ફળ લાગ્યું તેને કયમ કરી તે જન જૂએ ?

ચઢવા મહેના ઉચાર્ધ થકી ગભરાએ.

કુંગર જોઈનેજ થાકી જાય છે તેનાથી ઉગર ચઢી શકાતું નથી. પરંતુ કટિબદ્ધ થઈ ધીરેધીરે ચઢવા મહે છે તેજ શિખરપર સ્થિત થાય છે અને સવ લાભ મેળવે છે. વિરાગ હોય તો આત્મસમર્પણ કેવું સહેજ છે તે આગળ પદના વિવેચનથી જણાશે. શ્રેયઃસાધકને કઠિન હોય તે પણ સહેલું છે. અત્યંત સહેલું તે પણ કઠિન છે; માટે હે સજ્જન, આત્મસમર્પણ કરવું એજ સર્વોર્થ સાધક છે. આત્મસમર્પણ ભક્તિને વિષે દૃઢચિત્ત થવાને માટે વિરાગ થવાની જરૂર છે,

વિરાગઃ કઃ ? કહા મુત્ર ફલભોગેષુ ઇચ્છારાહિત્યમ્ વિરાગઃ

આ લોક અને પરલોકના કર્મના ફલરૂપ ભોગો વિષે અત્યંત નિરપ્રહતા રાખવી એનું નામ વિરાગ, વિરાગનો મહિમા નીચે પ્રમાણે કહ્યો છે:—

વદ્દોહિકોયો વિષયાનુરાગી ।

કો વા વિમુક્તો વિષયાદિરક્તઃ ॥

વિષયો વિષે જેને પ્રીતિ છે તેને અંધાયલો સમજવો અને વિષયોપરથી જેની પ્રીતિ ઉઠી ગઈ છે તે મુક્તજ થઈ

ગયો છે. પરંતુ વિષયાગ્રહત પામર પુરુષોને વિષયપરથી ચિત્ત-
વૃત્તિ હઠાડવીજ અતિ મુશ્કેલ છે તો તેનો અચંત વિરાગ
તો થઈજ ક્યાંથી શકે ? ગમે તેટલા મનુષ્યો ભણીને પાંડિત
થાય છે છતાં જેણે મનની અતિનો વેગ અટકાવવાનો અભ્યાસ
પાડ્યો નથી તેને તેની વિદ્યા પણ સહાયકારી થતી નથી.
ગાડી, લાડી અને વાડી જેવા અનેક વિષયો મનુષ્યને મોહમાં
ડુભાવી દે છે. સ્ત્રી જેવો વિષય વિદ્વાનને પણ કેવો ભૂલા-
વામાં નાખે છે તેનું કવિ વર્ણન કરતાં વિદ્વાન મુખે કહે છે:—

उपनिषदः परिपीता गीतापि चंहंत मतिपर्यनीता ।

तदपि न हा विधुवदना मानस सदनाद्बहिर्गति ॥

ઉપનિષદોનો સારી રીતે અભ્યાસ કર્યો અને ગીતાનો
પણ વારંવાર વિચાર કરનામાં કાંઈ બાકી રાખ્યું નહિ, છતાં
અરેરે આ અંદ્રમુખી જે ચિત્તમાં ઘર કરી બેઠી છે તે બહાર
નીકળતી નથી, વળી કવિ વિષયો મનુષ્યનું વર્ણન કરતાં તે
અધરામૃતના પાનને કેટલું ઉચ્ચસ્થાન આપે છે તે વિષે કહે છે કે;—

अमृतममृतं कः संदेहो मधून्यपि नान्यथा

मधुरमधिकं चूतस्यापि प्रसन्नरसं फलम् ।

सकृदपि पुनर्यध्यस्थः सन्नरसान्तरविज्जनो

वदतु यदि हान्यत्स्वादुःस्यात्प्रिया दशनच्छदात् ॥

અમૃત એ તો અમૃતજ એમાં કાંઈ સંદેહ નથી, મધ

એ પણ મધજ. તેમ પરિપ વ મિષ્ટ રસથી ભરેલું આમ્રફળ પણ ઘણું મધુર એમાં કહેવા જેવું નથી. છતાં એકવાર ફરી મધ્યસ્થ થઈ સર્વ રસાસ્વાદ બાણનાર, હે, રસિક પુરુષ, કહો કે અહીં પ્રિયાના અધરના આસ્વાદના રસથી અધિક બીજો કેમપણ મધુર રસ છે ?

આવી રીતે જૂદા જૂદા વિષયોમાં મનુષ્યની આસક્તિ કેવી રહે છે તે કવિઓએ વિવિધ પ્રકારે વર્ણવી છે; તેમજ લંપટ પુરુષને વિષયોનું યથાર્થ સ્વરૂપ દર્શાવવાને પણ કવિ-વરોએ અનેક પ્રકારે બોધ કર્યો છે. ટહું છે કે:-

શ્રિયાદોલા લોલા વિષયજરસાઃ પ્રાન્તવિરસાઃ

વિષતેહંદેહં મહદપિધનં ભૂરિનિધનમ્ ।

બૃહચ્છોકો લોકઃ સતતમવલા દુઃખવવહલા

તથાપ્યસ્મિન્ ઘોરંપયિ વતરતા હન્ત કુથિયાઃ ॥

લક્ષ્મી હીડોળાની માફક ચલાયમાન છે, વિષયના રસો અતિ નીરસ પડાય છે, દેહ સર્વ આપત્તિઓનું ઘર છે, મોટી મોટી ધન સંપત્તિઓ પણ મોટાં મરણને શરણ કરે છે, સર્વ લોકોમાં અનેક મોટા મોટા શેકો રહેલા છે, સ્ત્રીઓ હંમેશાં બહુ દુઃખ આપવાવાળી છે; છતાં અરેરે આ ઘોર સંસારને વિષે કુબુદ્ધિઓ રચ્યા પચ્યા રહે છે.

વિષયી બ્યારે સમ અધર રસપાનને અમૃતરૂપ ગણે

છે ત્યારે અન્ય સજ્જનો ખરે કલ્યાણકારક મધુર રસ ક્યાં રહેલો માને છે, તે વિષે કવિ કહે છે:—

મૃદ્ધીકાર સિતાસિતા સમશિતા સ્ફીતં નિપીતં પયઃ
સ્વર્ગતિન મુઘાપ્યધાયિકતિથા રંભાધરઃ સંહિનઃ ।
સત્યં લૂહિમદીય જીવમવતા મૂયોમવે ભ્રામ્યતા
કૃષ્ણેત્યક્ષરયોરયં મધુરિમોદ્ધારઃ કચિલ્લક્ષિતઃ ॥

દ્રાક્ષોઃ ખાધી, સાકરનો સ્વાદ લીધો, સ્વચ્છ દૂધનું પાન કર્યું, સ્વર્ગમાં જઈ ઘણીવાર અમૃતનું પાન કર્યું તથા રંભા । અધરનું ચુંબન કર્યું; છતાં હે જીવ સાચું કંડે કે વારંવાર આ સંસારમાં ભ્રમણ કરતાં તને કૃષ્ણ એ અક્ષરોમાં જે આ મીઠાશ રહેલી, છે તેનો ક્યાંય અનુભવ થયો છે ? તેનો ઓઠકાર પણ આવ્યો છે ?

વળી કવિ કહે છે કે—

કિંદધિના કિંમધુના કિંમુઘયા કિંચલમુઘયા ચિલયા ।

વદિ હૃદયહારિ ચરિતઃ પુરુષઃ પુનરેતિ નયનયોરયનમ્ ॥

જેની મનોહર લીલા છે એવા પુરૂષોત્તમનું જો દર્શન થાય તો દહિથી શું, મધથી શું, અમૃતથી શું કે આખી સૃષ્ટીથી પણ શું ! કોઈપણ વિષય પુરૂષોત્તમના દર્શનના જેવી તુમિ ઉત્પન્ન કરી શકે તેમ છે ? નહિજ, કોટિકાળે નહિ.

વિષયોની તુચ્છતા ક્ષણિકતા અને દુઃખરૂપતા સમજાય તોજ વિરાગ ઉત્પન્ન થાય છે માટે પદ્ધતી કહે છે:—

મનેલા તુજ સર્વ પદાર્થો બુદ્ધબુદ્ધવત ક્ષણસ્થાઈ,
પરમાર્થે પ્રીતિથી ન વાપરશે જશે વ્યર્થ અચિંત્યા વિલાઈ;
તાં છે ક્યાં શાસ્ત્રત શીદ આસક્તિ આપદ ધારી,
સંભાળે છે રખે જોખમાશે જાણે કદિ જવું નાહી.

તારા ગણેલા સર્વ પદાર્થો પાણીના પરપોટા માફક ક્ષણ
ભર ટકે એવાજ છે તેનો મિથ્યા આસક્તિથી સદુપયોગ નહિ
કરે, તો એમિંત્યા વ્યર્થ નાશ પામી જશે. તેમજ હે
સજ્જન, દેહની સ્થિતિનું પણ નક્કીપણું નથી, ક્યારે પડશે
તેની કોઈને ખબર નથી. દેહ અવશ્ય નાશવંત છે તો તે
મિથ્યા પદાર્થપર અચંત પ્રીતિ રાખી તેને રખે ઠાંઈ નુકસાન-
થશે એમ હરેશાં સંભાળી રાખી અન્યને માટે ઉપયોગ ન
કરવો અને સ્વધર્મ ન બળવવો એ કેવળ મૂર્ખતાજ છે.
દેહ પ્રારબ્ધવશાત્ સુખદુઃખ ભાગી થાય છે અને નાશ પણ
પામે છે તો એનો જેટલો અન્યગટે ઉપયોગ થાય એજ
એનું સાર્થક છે. તું તારા સુખઅર્થે પોતાના માનેલા પદાર્થોનો
પરમાર્થમાં ઉપયોગ ન કરશે તો સર્વનિયંતા ઈશ્વરજેને જક-
વાદીઓ કુદરત અથવા પ્રકૃતિ કહે છે તે બળાતકારે મૃત્યુદ્વારા
સમય પણ કરાવી દેશે.

હમણાં વસ્તુસ્થિતિ કેવી થઈ છે તે સુજોને અજાત
નથી, મહામારીના બચકર ઉપદ્રવ સમયે અન્યને સહાય કર-
વાનું તો બાળુએ રહ્યું પરંતુ સ્નેહી સંબંધીઓને પણ

હુઃખ વખતે મદદ કરવા તેની પાંસે જતાં મૃગ્યો લય
ધરતાં હતાં.

પતિ પાંસ નવ જય પચિની પાળી પ્રીતે,
કુધ પી ઉછર્યો પુત્ર દૂર રહે માન થકી તે;
ભાઈ પાંસ નહિ જ્ઞેન મિત્ર પાંસે નહિ સ્નેહી,
અવર સંબંધી તણી પછી શી વાતજ કહેવી ?
પણુ હે કૃતધ્ન માનવી તુજ સંબાળ્યું ના રહે,
તો શરવીરપણું છોડીને શીયાળપણું શિરને ગ્રહે !

શાળને ગાડામાં ઘાડી લઈ જવાના પ્રસંગ પણ દેહર
આવી નીચ આસક્તિને લીધે ઘણા બન્યા હતા.

પરંતુ હે સજ્જન ! વિચારવું જોઈએ કે આમ આ-
સક્તિ રાખવાથી મૃત્યુમાંથી હંમેશને માટે બચી જવાતું હોય
તો ઠીક, પણ તેમે નથી, એ તો બીકણુ માફક વર્તવું, એ
કેવળ બંનાત્રી મેળવવા માટેજ. અશ્વત્થામા પોતાના સૈનિકો
મૃત્યુના લયથી નાસતા હતા તેમને ઉદેશી બોલ્યા હતા કે:-

यदि समरमयास्य नास्ति मृत्यो

भयमिति युक्तमितोन्यतः प्रयातुम् ।

यदि मरणमवश्यमेव जन्तोः

किमिति मुष्णामलिनं यशः कुरुष्व ॥

જો રણભૂમિને છોડી જઈને મૃત્યુનો લય રહેતો ન
હોય તો અહીંથી નાસી જવું ઠીક છે; પણ જો પ્રાણી માત્રવું

મરણ અવશ્ય થવાનુંજ છે તો નકામો અપયશ શું કરવા
ઝડારો છો ?

વળી પદ કર્તા કહે છે કે—

મારું કહે પણ શું છે તારું વિષય સ્મ્યા તેં કાંઈ,
દેહ તુંજ સાથે કયમ નાવે જો જરા હિંદુ વિચારી.

હું સજ્જન, વિચારીને જોશે તો તને જણાશે કે જેના
પર તું માલિકીનો દાવો રાખે છે તથા મમત્વ ધરે છે તે
સર્વ વિષયો પણ તારા નથી. હંમેશાં તારી પાસે રહેતા
નથી માટે તારા નથી. તેમજ તેં તેને ઉત્પન્ન કર્યાં નથી
માટે પણ તારા નથી. પરમકૃપાળુ ઇશ્વરે તારે માટે સર્વ
પદાર્થો સૂઝ્યા છે. દેહ પણ તારો નથી, કારણ સદેહે કોઈ
ગયું નથી. તારા માનેલા દેહને તુંજ ઊડી દે છે. સાથે લઈ
જવાનો નથી. કોઈની સાથે ગયો પણ નથી. માટે હે મુર
વિચારશીલ મનુષ્ય, દેહ અને ઇતર વિષયોપરથી આસક્તિ
ઉઠાવવી ચોખ્ખ છે.

ધનદારા સુત દેહથી પરહિત, તારાં નથી તો તું સાધી,
લ્લાવો લે અર્પણ કરવાનો, સર્વ રહે છે ન્યાનું ત્યાંહી.

આ નિશ્ચર દેહાદિક વિષયો પરમાર્થે વપરાય જોજ
તેનું સાર્થક છે; દેહ અને બીજા વિષયો તારા નથી તો તેમનો
કદાચ તું અન્યને અર્થે ઉપયોગ કરે તો તેમાં તેં વિશેષ
શું કર્યું તે કહે—

‘તું કદતા મયે દાતા હું પણ માત્ર કદાસે લાયા હે?’

તારે તો નિમિત્ત માત્ર બનીને અર્પણ કરવાનો લ્હાવો લેવાનો તને પ્રાપ્ત થયો છે તે સંપૂર્ણ રીતે લઈ આનંદ માન.

તું જે આ સંપ્તિમાં દાન કરશે તે દાન, કોઈ ઉદાર પુરૂષે પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયેલા બાળકો માટે સ્વદ્રવ્યથી ઇનામ અપાવી કોઈ લાઘ્યશાળી સંભાવિત સદ્ગૃહસ્થને હસ્તે તે ઇનામો વિદ્યાર્થીઓને અર્પણ કરવામાં આવે છે અને જે દેખાવમાં સદ્ગૃહસ્થ તરફથી દાન થાય છે તેના જેવું છે.

અભિમાન તું સાપર ક્ષરશે પંથ પરાર્થજ સ્લાહ,

જનહિત કર સર્વ આત્મ ગણીને કર પ્રભુ ચરણે જામ.

ઉપર કહ્યું તે ઉપરથી તને જણાયું હશે કે હું કેઈ છું હું આપું છું એવું અભિમાન તારે ધરવાનો લેશપણ અવકાશ રહ્યો નથી; માટે મમતા તથા અહંતા ત્યજ, સર્વ વસ્તુ પરમાર્થમાં અર્પણ કર અને પ્રભુ ચરણનું શરણ ગ્રહણ કરીને શાંત થા.

દલપતરામ કવિ કહે છે કે: ‘શી રીત ઇશ્વર રીઝશે, તે સાફ ફોજી શું કર્યું?’ ગીતામાં શ્રી ભગવાને અર્જુનને કહ્યું છે કે—

यत्करोति यदभाषि यज्जुहोसि ददासियत् ।

यत्तપस्यસि कौन्तेय तत्કुरुष्व मदर्पणम् ॥

હે અર્જુન તું જે કરે, જે પ્રશન કરે, જેનો હોમ કરે, જે દાન કરે, જે તપ કરે તે સર્વ મેંને અર્પણ કરે અને;

સર્વ ધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ

સર્વ ધર્મોનેા પરિત્યાગ કરીને ફક્ત મારે શરણે આવ, શુભ કાર્યો નિષ્કામ કરવાં તે ઈશ્વરને અર્પણ કરવા તુલ્યજ છે. પરોપકાર સર્વને આત્મરૂપ જોવાથી થઈ શકે છે.

આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ યઃ પશ્યતિ સ પશ્યતિ

જે સર્વ પ્રાણી માત્રને આત્મરૂપ જુએ છે તેજ ખરેખરે જુએ છે, અન્ય નહિ.

સંસારના પદાર્થોપર ઉપર કદા પ્રમાણે વિરાગ અને નિષ્કામ પરોપકારના કાર્ય કરવાની ઉદાર વૃત્તિ શી રીતે ઉત્પન્ન થાય તથા દૃઢ અને તે માટે પદકર્તા કહે છે કે સત્પુરુષની સંગતિ એજ વિરાગાદિકની પરમ યોગ્ય છે.

અંતર જે ન વિરાગ કરે આ સંત શરણુ સુખદાઇ,
ધરતાં દીન દયાળુ તે તો સર્વ દુઃખ દેશે દાહી.

સંતો કેવા છે તે માટે કવિવરો કહે છે:—

અનવરતપરોપકાર વ્યગ્રીભવદમલચેતસાં મહતાય ।

આપાત કાટવાનિ સ્ફુરંતિ વચનાનિમેષજાનીવ ॥

હંમેશાં પરોપકાર કરવામાંજ જેમનાં નિર્મળ ચિત્ત વ્યાપ્ત છે એવા મહાન્ પુરુષોના વચનો જે નીકળે છે તે પ્રથમ સાંભળવેજ માત્ર કડવાં પણ પરિણામે ઔષધોની માફક પરમ સુખકારી હોય છે.

उपरि करवालधाराकाराः क्रूराभुजंगमपुंगवात् ।

अंतः साक्षाद्द्राक्षा दीक्षागुरवो जयन्ति केपि जनाः ॥

દેખાવમાં જે તરવારની ધાર જેવા તીક્ષ્ણ અને મોટા સર્પથી પણ જે ક્રૂર હોય છે પણ અંતઃકરણ જેમનાં દ્રાક્ષના ગુણો દર્શાવનારાં હોય છે એવા અકથ્ય મહિમાવાળા મહાત્માઓ જયને પામે છે.

આવા સંત પુરુષોના સમાગમથી અવર્ણનીય લાભ થાય છે, કુસંગતિનું શું પરિણામ છે તે દર્શાવવામાં એક નીચેનું દૃષ્ટાંત પ્રખ્યાત છે. મળને લઈ જતા અત્યંત પર દૃષ્ટિ પડતાં નાક આગળ હાથ ધરતા પુરુષને જોઈ મળને વાણી પ્રાપ્ત થઈ અને તે કહે છે:--

શું મૂકે મુખ લાથ મૂર્ખજન હે જે હું સ્વરૂપે સદા
સર્વે માંહી પુનિત ને સદ્ગુણે પુષ્ટિ તથા પ્રાણુદા
તારા નીચ કુસંગથી મુજ થઈ આવી અવસ્થા અરે
માતા સંગ મળે ફરી થઇશ હું પૂર્વ સ્વરૂપે ખરે
સત્સંગતિનો મહિમા કવિઓએ કેવો કહ્યો છે.

दूरी करोति कुमर्ति विमली करोति
चेतश्चिरंतनमग्रं चुलुकी करोति
भूतेषु किंच करुणां बहुलीकरोति
संगः सतां किमु न मंगल मातनोति

સંતસમાગમ કુળુક્ષિનો નાશ કરે છે, ચિત્તને નિર્મળ કરે છે, દીર્ઘકાળનાં પાપોત્તું નિવારણ કરે છે. અને પ્રાણીઓ ઉપર દયા ઉપજાવે છે. એવું શું શુભ છે કે જે સત્સંગ પ્રાપ્ત નથી કરાવતો ? અર્થાત્ સર્વ મંગળમય વસ્તુનો લાભ સત્સંગતિથી થાય છે. સભજનોની સંગતિ હંમેશાં કરવાથી યોગ્ય સ્થિતિ થયે આચાર્યરૂપ સદ્ગુરુનો લાભ થાય છે અને સમર્થ સદ્ગુરુ મળે છે તો પછી આ સસારમાં કાંઈ પણ લયનું કારણ રહેતું નથી. જનકને યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિ પ્રાપ્ત થતાં ॥ અમયં વૈ જનકં પ્રાપ્નોત્તિ ॥ થયું. હે જનકરાજ તું નિર્ભય થયો છે એમ થયું.

ગુરુ નામધારી તો ઘણા હોય છે પણ આપ્ત કામ સદ્ગુરુ મળવા તો કઠિન છે. કહ્યું છે કે:—

ગુરવો बहवः सन्ति शिष्यविचापहारकाः

गुरवो विरलाः सन्ति शिष्यसंतापहारकाः ॥

શિષ્યોત્તું દ્રવ્ય હરણ કરનારા ગુરુ બહુ હોય છે, પણ શિષ્યોનો સંતાપ હરણ કરનારા ગુરુ વિરલ હોય છે, છતાં આપણે સાધન સંપન્ન થયા હોઈએ તો ધૈર્ય પોતેજ સદ્ગુરુનો સમાગમ કરાવે છે; કારણકે ગુરુરેવ હરિઃ ગુરુ એજ પરમાત્મા છે.

परिपक्वमला यैतान् उत्सादनचक्रिहेतुयातेन ।

योजयतिपरे तच्चे सदीप्तयाचार्यः मूर्तिरस्य ॥

જેઓના મળ નાશોન્મુખ થયા હોય છે તેવા અધિ-
કારીઓના જ્ઞાનમાં પ્રતિબંધ કરનારા મળને નિવૃત્ત કરવાની
શક્તિ થોળને તેમને પરમાત્મતત્ત્વમાં લગાડવાની જેમની
દીક્ષા છે એવા આચાર્યની ભૂતિ વિષે ગુરૂરૂપે તે પરમા માન
નિવાસ કરી રહેલા છે. વળી;

કાળાં અત્રો સુરંગે વિવિધ અતિ દીપે જ્યાં સુધી સૂર્ય સંગે,
થાએ છે લોહ સ્વર્ણ સ્ફટિક મણિ તણા સ્પર્શ માત્ર પ્રસંગે;
જો પુણ્યે કંઈ જતોને વિરલ જગ વિષે સદશુર સંગ થાએ;
પાપો તાપો હરાતાં હરિ રૂપ બનતા સંત કરી કૃપાએ.

માટે સંત પુરૂષોની સંગતિથી અંતઃકરણમાં વિરાગને
દૃઢ કરીને આત્મસમર્પણ ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવી. તેથી હે સજ્જન,
તારા સર્વ અર્થ સરશે. આ ભક્તિ કોણે કરેલી તેના પરમ
પાવન દૃષ્ટાંત આપતાં પદકતો કહે છે:—

બળિરાજએ હરિપદ શિરપર ધાર્યાં ત્રિભુવન આપી;
દિધા દધિયિએ સુરપતિ અર્થે અસ્થિ અસૂને ત્યાગી.
મયૂરધ્વજ રાજાએ મૂકાવી મસ્તક કરવત કારી;
સંતોખ્યા વિપ્રરૂપ હરિને વીર ભક્તતણી બલિહારી.

બળી રાજા તથા દધીચી મુની સર્વસ્વ અર્પણ કરી
પરમપદને પામ્યા તેવીજ રીતે પ્રાતઃસ્મરણીય એવા મયૂરધ્વજ
રાજાએ પણ પ્રાદક્ષિણ્ય રૂપ ધરી આવેલા શ્રીકૃષ્ણ પરમા માને
પ્રસન્ન થયા હતા. માટે સર્વજનોને તેમના પ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંતથી

આત્મસમર્પણ ભક્તિ વિશે પ્રેરવાને તેમનું આખ્યાન હમણાં
કહેવામાં આવે છે. શ્રી ભગવાન કહે છે:—

યથા યથાત્મા પરિમૃજ્યતેઃસૌ

મત્પુણ્ય ગાથા શ્રવણાભિધાનૈઃ ।

તથા તથા વ્યયિ વસ્તુ સૂક્ષ્મં

ચક્ષુર્યથૈવાંજન સંપ્રયુક્તઃ ॥

મારાં પરમ પવિત્ર આખ્યાનો શ્રવણ કરીને તથા
કહીને જેમ જેમ આ જીવ પવિત્ર બનતો જાય છે, તેમતેમ
આંખમાં અંજન આંજવાથી જેમ ઝીણી વસ્તુ સ્પષ્ટ જણાય
છે તેમ તે સૂક્ષ્મ વસ્તુ જોવા માંડે છે.

ઉત્તર રંગ.

મયૂરધ્વજ આખ્યાન.

કુરૂક્ષેત્રના યુદ્ધમાં વડીલ, મિત્ર, કુટુંબી તથા અ ય
સાંબંધી વગ જે શત્રુ બની સન્મુખ દેશા રહી લડ્યા હતા
તેનો નાશ કર્યો હતો તે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાને તથા
અંતઃકરણનું સાંત્વન કરવાને યુધિષ્ઠિર રાજાએ ચક્રવર્તી
રાજાની શોભા તથા યશમાં વૃદ્ધિ કરનાર એવા અશ્વમેધ
યજ્ઞનો આરંભ કર્યો હતો. તેમાટે યોગ્ય અશ્વને દિગતોમાં
ફરવા છૂટો મૂકવામાં આવ્યો હતો અને તેના રક્ષણમાટે
ગાંડીવધારી અર્જુન તથા કર્ણ પુત્ર વૃષકેતુ વિગેરેને નીમી
મહા પ્રબળ સૈન્ય સાથે તેમનાપર દિગ્વિજય મેળવી ચોતાનું
સાર્વભૌમ પદ પ્રત્યેક રાજા પાસે કબૂલ કરાવવા મોકલ્યા હતા.

અબ્જુવાહન સાથે મુદ્દ કરતાં મૃત્યુ પામેલા અર્જુનને
 સંજીવન કરવા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા પણ આવીને તેમની સાથે
 જોડાયા હતા. અશ્વને આગળ કરી ઐન્ય પ્રયાણ કરતું હતું.
 અશ્વે કરતાં કરતાં મથુરધ્વજ રાજાના પ્રદેશમાં પ્રવેશ કર્યો,
 મથુરધ્વજ રાજાએ પણ અશ્વમેધ યજ્ઞ શરૂ કર્યો હતો; અને
 તેનો અશ્વ લઈ તેનો પુત્ર તામ્રધ્વજ નીકળ્યો હતો. તેનું
 ઐન્ય જ્યાં પડાવ નાખી રહ્યું હતું ત્યાં પાંડવોનો અશ્વ આવી
 પહોંચ્યો. તેને તામ્રધ્વજના સૈનિકોએ—

દોડો દૂરથી અશ્વ આવતો અનુપ
 સર્વ ચક્રિત થયા જોઈ તેનું રૂપ
 મારી ખુંખર ત્યાં અશ્વે એક ભારી
 ચોંક્યા સૈનિકો જુએ છે તેને ધારી
 સ્વર્ણ પત્ર શિરે સત્રવું સોહાય
 સૂર્ય કિરણ પડે નયન ઝંખવાય
 ઈંચી ગ્રીવાની કમાન મનોહારી
 પૃષ્ઠ છે વિશાળ પ્રોઢ અંગ ભારી.
 સ્વર્ગ સુધી ગતિ કરાવનાર દોસે
 ચાલ નીરખી વીરતણાં હૃદય રીઝે
 પુણ્ય પુનઃ પૃથિવી વિચરતો જણાય
 ધન્ય સ્વામિ એનો સર્વથી ભણાય:

તામ્રધ્વજનો તુરંગ પણ એટલામાંજ ફરતો હતો તે
 સામે મળ્યો, અનેએ એકમેકને સૂઝ્યા, કહ્યું ઉંચા કયો અને

પાદપ્રહાર પણ કર્યા. બન્ને તોખારોને યુદ્ધ કરતા જોઈને બીજા અર્ધની હકીકત પૂછી તામ્રધ્વજે પાંડવોના અર્ધને બાંધવાનો હુકમ કર્યો, અને પ્રધાનને યુદ્ધ માટે સૈન્ય તત્પર કરવા આજ્ઞા આપી. તામ્રધ્વજ મનમાં વિચારે છે કે—

નર નારાયણ સાથે, કંઈ પુણ્યે સંગ્રામ પ્રસંગ મળે,
જયથી હય યશ પામું શ્રેયદ શું મૃત્યુથી હરિ સર્મોપે

અર્ધને તામ્રધ્વજે પકડયો છે એ ખગર અર્જુન તથા શ્રી કૃષ્ણને પણ થઈ. શ્રી કૃષ્ણ અર્જુનના રથમાં સારથી રૂપે શોભતા હતા તે ઉભયને જોઈ તામ્રધ્વજના યોદ્ધાઓએ પણ વિચાર કર્યો કે હવે વૈકુંઠનો લાભ સહજ થયા વિના રહેવાનો નથી.

દેવાંગનાઓ તથા દેવો અંતરિક્ષમાં યુદ્ધ જોવાને વિમાન સહિત આવ્યા હતા. રથમાં વિરાજેલા શ્રી કૃષ્ણની શોભા તે વખતે વર્ણી શકાય એવી નહોતી;—

પ્રત્યાકૃષ્ટં નયનમવલા યત્રલગ્નં નશેકુઃ

કર્ણાવિષ્ટં ન સરતિ તતો યત્સતા માત્મલગ્નમ્ ।

ચક્ષ્ત્રીર્વાર્ચાં જનયતિ રતિં કિંનુ માનં કવીનામ્

દૃઢ્વાજિણ્ણો યુધિરથગતં યચ્ચતત્સામ્યમીયુઃ ॥

જેમના રૂપમાં લાગેલાં નેત્રો સ્ત્રીઓ પાછાં ખેંચી શકતી નથી. જે રૂપ વર્ણન થયે સંપુરણના કર્ણદ્વારા હૃદયમાં લાગી

ખેલું ત્યાંથી ખસી જતું નથી, જેની શોભા કવિઓની વાણીમાં મધુરતા ઉત્પન્ન કરે છે તો તેમની વાણીને માન પાત્ર કરે એમાં કહેવું જ શું; યુદ્ધ સમયે રથમાં બેઠેલા શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માનું આવું રૂપ નિરખીને યોદ્ધાઓ તેમાં લીન થઈ ગયા હતા.

શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માએ અર્જુનને કહ્યું;—ભાઈ, મહા સંકટ પ્રાપ્ત થયું છે. તામ્રધ્વજ મહા સમર્થ યોદ્ધો છે અને તે જીતાવો કઠિન છે; એના પરાક્રમનું શું વર્ણન કરું ?

पौर्यसुतोयति जनं समरान्तरेसा

वन्तः पुरीयति विचित्र चरित्र चंचुः ।

नारोयते समरसीम્नि कृपाणपाणे

रालोक्य तस्यचरितानि सपत्नसेना ॥

વિચિત્ર પરાક્રમ વાળો આ તામ્રધ્વજ નગરનાસી લોકને પુત્ર પ્રમાણે ગણે છે અને રણભૂમિમાં તે જાણે અંતઃપુરમાં વિહાર કરતો હોય તેમ વિચરે છે. એને સંગ્રામ પ્રદેશમાં હસ્તમાં તરવાર ધારણ કરી અનેક પરાક્રમો કરતો બેઠીને શત્રુની સેના અમળા જેવી થઈ જાય છે. આવા અદ્ભુત વીર સાથે હાથ મેળવવાનો પ્રસંગ હમણાં આપણને પ્રાપ્ત થયો છે.

છતાં આપણુ જન્મે જણા તેની સાથે યુદ્ધ કરીશું

મેઘએ પછી શું થાય છે. અર્જુન તમે સેનાનીઓને દાણુ
યુદ્ધ કરવાની આજ્ઞા આપો. ઉભય પક્ષની સેનાઓ તત્પર
થઈ અને હુકમો છૂટતાં—

કંઠાવ.

સંગ્રામ ઉદ્ધિ ઉછળ્યા, ત્યાં ક્રોધાહલ બહુ થયા;
વૌર સમૂહ સામા ધરયા, મોટાં મોજાં શું આચડ્યા.
આ ઉદ્ધિમાં, મહાન જ્વાળા-મુખી પર્વતો જેવા વીરો;
ફાટી એકીદમ જે ચોગરદમ બહુ ઉકળતા સડને દહતા.
વીરસ રેલે યમ મુખ મેલે, પ્રતિ મટોને વક્ર ધટોને
અર્ધ્ય કરીને આશા ધરીને રણદેવીને અર્પે પ્રેમે
કરાલ ત્યાં કરવાલો ધ્રુમતી જાણે ચંડી અનેક ભમતી
વળી ભાલાઓ ઉડતા ભાજો નિશ્ચે કાજો આવ્યા ન્યાજો
યુદ્ધ જમતાં સિરો ઉડતાં કંઈ કંઈ પડતા પ્રાણો ત્યજતા
બાણુ વૃષ્ટિના એક વર્ષતા રક્તસરિતા ધોધો બેતા
હરતી ત્રાડે ચગદી પાડે અનેક રથને કંઈ યોધને
અશ્વો ફાળે પ્યાદળ ખાળે ગદાયા ચૂરા થાતા પૂરા
સુભટ હર્ષમાં રણદર્શમાં જુએ સ્વર્ગમાં જતા રહેજમાં
ધન્ય ગણે છે મરણુ રણે તે સમરથકી તે વીર નવ પાછા

પાળ્યા—સંગ્રામ.

અર્જુનના પ્રબળ પ્રતાપથી તામ્રધ્વજની સેના હતવીર્ય
થઈ વીખરાઈ જવા માંડી; એટલે—

જોઈ સૈન્ય હણાતું ગાંડીવથકી તામ્રધ્વજે કોપથી,
કીધા દારુણ યુદ્ધમાં કંઈકને સંગ્રામયજે હવિ;

આવ્યા ત્યાં અનિરુદ્ધ સાલકી પ્રતાપી કર્ણના પુત્રને,
ઢાળ્યા ધુળ મહોં પછી પ્રવળ તે અર્જુન સામે ધસે.

આ બે વીરોત્તું જે મહાન્ યુદ્ધ થયું તેનો સહજમાં
ખ્યાલ આવી શકે તેમ નથી તો વર્ણન તો શું થઈ શકે—

સમાલ ત્યાં તો રણ રંગ જાગ્યો,
વીરો લડે વજ્ર શું કોન શાખ્યો;
વિશ્વે ધરે જે નર એક નામ,

(તેને) પમાડ્યો ભક્તસુતે વિરામ.

અર્જુનને તામ્રધ્વજે દિવ્ય અસ્ત્રોથી મૂર્ચ્છિત કરી ગળ ના
કરી એટલે શ્રીકૃષ્ણનો કોપ સ્ફાળો રહ્યો નહિ. તેમણે
સુદર્શનનું સ્મરણ કર્યું અને આવેશમાં રથથી ઉતરી—

શ્રી કૃષ્ણે સુદર્શન ઝાલ્યું,
ધરા ધૂળ ઉઠધિ ઉઠાળ્યા;
બ્રહ્માંડે ડોલવા માંડ્યું.

શ્રી કૃષ્ણે.

થશે મુક્તિ શું આજ સકિની,
સુભટોએ એમ ધાયું;;
ધસી તામ્રધ્વજ ઉપર માર્યું,
તેણે બ્રહ્માસ્ત્રે ખાળ્યું.

શ્રી કૃષ્ણે.

શ્રુતિ વચન રૂપ શસ્ત્ર થઈ શું,
સંસાર ચક્રને વાયું;
ક્યાં દુઃકુભિ નાદો દેવે,
જેઘ વીર પરાક્રમ વાળ્યું.

શ્રી કૃષ્ણે.

અર્જુન પણ મૂર્છામાંથી જાગી તામ્રધ્વજ સામે ધસ્યો
અને શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા પણ સુદર્શનને નિષ્ક્રમ થયેલું
જોઈને સામા ધસ્યા, પરંતુ આ વીર કાંઈ ભય ધરે
એવો ન હોતો.

આવ્યા અર્જુન કૃષ્ણ જ્યાં સમીપમાં બન્ને ધર્મા બાથમાં,
દુડ્યો લે નભ ફેરવ્યા ધરી ઉંચે જાણે ગ્રહો હાથમાં;
પાડ્યા મૂર્ચ્છિત પૃથ્વીમાં ઉભયને તારા શું પુણ્યોપતે,
ભક્તિનો મહિમા જગાવી જગમાં હાર્યા હરિ પાર્થ તે

નાયકો પરચા એટલે સૈન્યનું કહેવું જ શું ! પાંડવોના
સૈન્યનો પરાજય થયો અને તામ્રધ્વજ બન્ને અશ્વ લઈ
પિતા જ્યાં યજ્ઞ કરતા હતા ત્યાં આગળ આવ્યો અને શું
બન્યું તે બધી હકીકત કહી સંભળાવી.

ભક્તરાજ મયૂરધ્વજે સાંભળતાં વારને પુત્રને વિજય-
માટે ધન્યવાદ આપવો તો કેરો રહ્યો પણ ક્રોધમાં આવી
જઈ તામ્રધ્વજનો ઘણો તિરસ્કાર કર્યો અને કહ્યું કે તે
મહા ઘોર કર્મ કર્યું છે, તું નર નારાયણ ને રણભૂમિમાં રવડતા
મૂકી આ ક્ષુદ્ર અશ્વને લઈને તે શું આવ્યો ! તે માખણ મૂકી
છાશનું સુવર્ણ ત્યજી કથોરનું ગ્રહણ કર્યું છે. આમ પિતા
પુત્રને ઉપાલંબ આપી રહ્યો હતો એટલામાં એક અવનવો
બનાવ બન્યો.

નરનારાયણને હારવું શું ! તે તો ભક્તનો મહિમા

વધારવા પૃથ્વીમાં વિચરતા હતા, તે તામ્રધ્વજ ગંગો ઐટલે
 બાગત થઈ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કે ચાલ નગરમાં તને
 મયૂરધ્વજ રાજા કેવો ભક્તશિરોમણિ છે તે જતાવું: હું
 વૃદ્ધ પ્રાદાણુનું રૂપ ધરે છું ને તું શિષ્ય બન, પછી જે
 થાય તે જોયા કરજે. શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તથા અર્જુન નવા
 ધારણ કરેલા રૂપમાં નગરની ચર્ચા જોતા જ્યાં રાજા યજ્ઞ
 કરતો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને રાજાને આશીર્વાચન
 કહ્યાં. રાજા સત્કાર કરવા તુર્ત સામો ધસ્યો અને વૃદ્ધ
 વિપ્રવર્ચને પ્રણામ કર્યા અને તેનું વિધિવત્ પૂજન કર્યું
 અને શું આજ્ઞા છે તે જાણવા વિનંતિ કરી ત્યારે ગદ્ગદિત
 કંઠે જર્જરીભૂત ઋષિ લોકડી ટેકવતા બોલ્યા:—

કાનરૌ.

ધર્માત્મા તું છે મેં જાણી આપતિ મહા તુજ પર આણી
 કહેતાં મુજ હૃદય ચીરાય પણ કહેવા વિશ્વ નથી ઉપાય
 વનમાં સુત સાથે વિચરતાં વનરાજે ઝડપ્યો ઓચિંતાં
 કહ્યું કરગરી મુજ દેહ લમ્બને પુત્ર ઉગાર દયા તું કરીને
 વૃદ્ધ હું મરવા યોગ્ય છુ હાવે વિનંત્રો બહુ મેં પણ નવ માને
 સિંહ કહે સુત એમન મળશે કહ્યું કરશે મુજ તોજ ઉગરશે
 મયૂરધ્વજનું જો તનુ હાવે તનુજ તને દહિં પાછો ત્યારે
 ગૌમાટે દીધી દેહ દિવીપે ન્યૂત ન ધર્મ મહા તૃપ દીપે
 ગૌપ્રાદાણુ પ્રતિપાળક તે છે યાચ જમ્ તુજ અર્થ સરે જે
 પણ ધીરૂ મચ્છા નીચજ મારી ધિરૂ મને તુજને સંભળાવી
 મુજને જવાહે તું જીવશે તો હરશે કંઠે દીનજનનાં દુખે:

આ બ્રાહ્મણનાં વચન સાંભળતાંજ સઘળી સભા
કથી બ્યાકુળ થઈ ગઈ. રાણી તથા પુત્ર પણ સ્તબ્ધ
ગયાં. એક રાજના મુખપરજ માત્ર આનંદ લાગતો.
II. તેણે હર્ષયુક્ત વદને કહ્યું:—

ખિહાગ.

મુનિરાજ સાર્થક કીધી દેહ ધરી મુજ આજ,
ક્ષણ ભંગુર વપરાય વધુ આ વિપ્ર શિરોમણિ કાજ;
બ્રહ્મ પુત્ર બળિ બનતો જો હું ન બચાવું આજ,
ક્ષત્રી નામ ધરું શા કામનું ચિંતા દાવે ધરે ન લગાર.
કહ્યું છે કે—

ક્ષતાત્કિલત્રાયત ઇત્યુદગ્ર:

ક્ષત્રસ્યગ્નદ્વો મુવનેષુ રુદઃ ।

આપત્તિમાંથી આગળ પડી રક્ષણ કરે છે આ અર્થ.
ક્ષત્ર શબ્દ પૃથ્વીને વિષે પ્રસિદ્ધ રીતે વપરાય છે તો હું
તમારે તમારા પુત્ર પરની આપત્તિમાંથી રક્ષણ કરે નહિ
પછી ક્ષત્રિય ગણાઈજ શાનો ?

વ ૧:—

વાતાન્નવિન્નમમિદં વસુધાધિપત્ય

માપાતમાત્ર મધુરો વિષયોપભોગઃ ।

પ્રાણાસ્તૃણાગ્રજલચ્ચિદુ સમા નરાણામ્

ધર્મઃ સત્ત્વા પરમહો પરલોકયાને ॥

આ પૃથ્વી પરનું રાજ્ય છે તે વાશુમાં વાહળ ન્યાં
 સુધી ટકી રહે ત્યાં સુધી ટકે એવું છે; સર્વ વિષયોના
 ભોજો દેખાવમાં પ્રથમ ગ્રહણ કરતી વખતે ક્ષણ માત્ર મધુર
 લાગે તેવા છે અને મનુષ્યોના પ્રાણ તણખલાંના અગ્ર
 ભાગ પર જલના જિંદુ જેમ હમણાં પડી જશે હમણાં
 પડી જશે એવી રિથતિમાં હોય છે તેના અસ્થિર છે; માત્ર
 ધર્મ એજ પરલોકમાં ગમન કરતી વખતે પરમ મિત્ર
 તરીકે સાથે આવે છે. માટે આ ક્ષણભંગુર દેહની દરકાર
 નહિ કરીને ધર્મનું અવશ્ય ઉપાર્જન મારે કરવું જોઈએ.
 હે સજ્જનો, જુઓ ધર્માન્નાઓને પણ દેવું દુઃખ આવી
 પડે છે ! કહ્યું છે કે:—

गुणानामेव दौरात्म्या दुरिधुर्योनियुज्यते ।

असंजात किणस्कंधः सुखं स्वपिति गौर्गलिः ॥

શુણોનાજ દુઃસ્વભાવને લીધે બળદને ધુરામાં ભેડ-
 વામાં આવે છે અને જેની ખાંધપર કાઢ પછી પડયો નથી
 એવો ગળીઓ બાદ સુખે સુખે છે. સમજીને બધું દુઃખ
 છે, નહિ સમજે તે સુખે જિંદગી વ્યર્થ ગાળે છે.

રાજાને અર્ધું અંગ આપવા તત્પર થયેલો જોઈ રાણીએ
 વગ્રને ઉદ્દેશી કહ્યું:—

સોહિણી.

મગિરાજ હું પ્રાર્થુ છું તમને જીવ્યું મુજ સાર્થક કરે,
 મુગરાજ કાજ શરીર આ મુજ સ્વામિ બદલે લઈ ધરી;
 અર્ધ અંગ પતિનું હું છું, આપ તો સર્વજ્ઞ છો,
 આનંદથી હું અર્પું છું ને અર્થ સરશે આપનો;
 દેહ સ્ત્રીની જે પતિને ઉપયોગી ના થઈ,
 પીડા વૃથા તે પોષવામાં જનનીએ નિષ્ચે ધરી;
 સ્વામિ સેવા કરી છે મુજ ઉપર તેનું વહાલ છે,
 નહીં ના કહે તમ ઉપર મારા શ્રેયનો આધાર છે.

રાજા મૌન ધરી ઉભા રહ્યા અને સભા, વપ્ર શું
 બોલશે તે સાંભળવા, તેમના તરફ જોઈ રહ્યા.

છે ધન્ય રાણી તું ખરે લલના લલામ,
 અર્પે તું દેહ પતિ માટે ન અલ્પ કામ;
 માગ્યું છે ભૂપતિ તણું જમણુંજ અંગ,
 સ્વીકારું જે વૃષ દીએ ધરીને ઉમંગ !

ત્યાં રાજકુંવર તામ્રધ્વજ પણ ઉભેલો હતો તેણે
 આ સાંભળી જોયા કર્યું નહિ. તે બોલ્યો:—

કાલિંગરા.

પિતૃ માટે હું અર્પું દેહ પ્રભુ—પિતૃ
 શ્રુતિઓમાં પુત્રને કહે છે પિતા રૂપ આપ છો સમજી,
 સ્વીકારી મુજ નમ્ર વિનંતિ દેહ કરો સાર્થક સાધુ;
 સિંહ થશે ખુશ ખૂબ ખીલેલા યુવક તનુથી જરૂર કહું,

ભજ દધ યશ દેહ બચાવો અપયશથી નથી નીચું મરવું;
 તત્પર નહિ મરવા પિતૃ અર્થે સુત બર્થ ઉત્સર્ગે ઉછરવું,
 પિતા શત્રુની સહ સંગ્રામે શ્રેયસ્કર યુદ્ધમાં પડવું;
 ધર્માર્થે મૃત્યુથી ઉચું શું, કૃતકૃત્ય કરે મુનિ હું પ્રાર્થુ—પિતૃ
 સભામાં વિપ્ર શું કહે છે તે સાંભળવાની ઉત્સુકતા વૃદ્ધિ

પામતી બચ છે અને ધનુષ્યો તેને કાળરૂપજ ભેઈ રહ્યા છે.

વિપ્રે કહ્યું;—“માઈ તેં કહ્યું તે ખરું છે અને તને શોભા
 આપે એવું છે પણ સિંહે તો કહ્યું છે કે એક પાંસે સ્ત્રી
 અને બીજી પાંસે પુત્ર એ રીતે કરવતે ઠંડેરાયલું શરીર બે
 રાજાનું આંખી આપશે તોજ હું સ્વીકારીશ.” સભા આ
 કમકમાટ ઉપજાવે એવા શબ્દો સાંભળી રોમાંચિત થઈ ગઈ.
 રાજાને ઉગરવાનો કોઈ પણ ઉપાય રહ્યો નહિ. ધર્માત્મા
 રાજા દહનિશ્ચયી હતો એટલે તે ગભરાયો નહિ. તેણે કરવત
 મંગાવી અને રાણી તથા કુંવરના હાથમાં આપી. પ્રભુ
 વિપ્રના રૂપમાં બેતા ઉભા રહ્યા. અર્જુન પણ પ્રભુની સ-
 ખ્તાઈ બેઈ મનમાં ઝાસી ગયો હતો. સર્વ મનમાં ઇચ્છતા
 હતા કે વિપ્રવર્થ કયા કરી આ ઘોર કર્મ થતું અટકાવશે;
 પરંતુ પ્રભુએ ભક્તોની પરીક્ષા પૂરેપૂરી થવા દીધી.

કથાસિ.

પ્રભુએ ભક્ત નિજજનની કસોટી કારમી દીધી,
 કર વતી કરવતી લીધી શિરે શિરછત્રને લીધી;

ઉભી છે રાસી એક પાંસ સામે કુંવર સહિલાસ,
 કરવતી ખેંચવા માંડી જોનારના નય હૃદય છાંડી;
 હૃદય પથ્થરના પીંગળાવે નદી અશ્રુની જહેવડાવે,
 ધન્ય સ્ત્રી આ તથા સુતને ધૃતિ કંઈ દાખવી જોણે;
 લેશ તે ગ્લાનિ નવ પામે માતાં સુત વળગ્યાં છે કામે,
 મયૂરધ્વજ નિશ્ચિતે ઉભો વેદનાં લેશ નહિ ગણુતો;
 મુખેથી નામ હરિ જપતો અન્ય તે કંઈ ન ચિંતવતો,
 શું કરવતે કઠોરતા ત્યાગી કમળની કમળતા માગી;
 દસંતુ જમણું અંગ જોઈ વામ ત્યાં અક્ષી તો રોઈ,
 ઋષિ એ અશ્રુનાં બિંદુ નિરખી ખૂબ થયા ખિન્ન;
 રહેવા દે વહેરવું ભાઈ ચાલવા માંડ્યું રીસાઈ.

વિપ્રે જવા માંડ્યું એટલે રાણી તથા કુંવરે કરવતને
 અટકાવી કહ્યું:—

ગયા ઋષી રીસાઈને, વિનવે વનિતા સત
 આજ્ઞા દો તે કીજીએ, રહે ટેક હે ભૂપ !

રાજાએ વિપ્રને આજીજી કરી પાછા બોલાવ્યા અને
 ચાલ્યા જવાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું:—“હે રાજા, તને
 શોક કરતો જોયો તેથી હું ચાલ્યો ગયો. ખેદથી આપેલું
 તામસી દાન હું લેવા ખુશી નથી માટે હવે તારૂં અર્ધું અંગ
 લેવા કબૂલ નથી. આ સાંભળી રાજાએ કહ્યું:—

હસે છે આ ગાત્ર સ્વજીવિતનું સાક્ષ્ય સમજ;
 રહે ડાણું પાસું નવ મુજ તનુ કલ્પ જરી;

પરાર્થે ના આત્મું ગણી અર્તીવ તે શોક્ષ કરે;

ખડુ સુરો શોએ સ્વીય કંઈ વૃથા વસ્તુ વણશે.

ઋષિને રાજના વચનથી સંતોષ થયો અને રાજાએ ફરીથી મસ્તકપર કરવત મૂકાવી અને રાણી તથા કુંવરે ખેંચવી શરૂ કરી એટલે પ્રભુ પ્રસન્ન થયા. કરવત અટકાવી ભક્ત શિરોમણિ રાજા, રાણી, કુંવરને તથા આખી સભાને સ્વરૂપે દર્શન આપ્યું. સભા અત્યંત આનંદ મામી અને રાજા, રાણી તથા કુંવરે ભગવાનનાં ચરણારવિંદમાં મસ્તક નમાવ્યાં. શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ કહ્યું કે;—“હે પરમભક્તરાજા, હું તારા પર પ્રસન્ન થયો છું. જે ઈચ્છા હોય તે માગ અને આ બન્ને અશ્વો લઇને યથેચ્છ યજ કર.

ભગ નનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળીને મયૂરજ્યન્મ રાજા બોલ્યા કે:—

તંત્રાસિલાત્મદાયિતેશ્વર માશ્રિતાનામ્

સર્વાર્થદં સ્વકૃત વિશ્વિસ્રજેત કોનુ ।

કોવા મજેત્કિમપિ વિસ્મૃતયેડનુ મૂત્યૈ

કિંવા મવેક્ષતવપાદરજો જુષાં નઃ ॥

આપ કે જે આશ્રિતોને સર્વ પુરુષાર્થના આપનારા છો, સર્વ પ્રાણીઓના આત્મા હોવાથી અત્યંત પ્રિય છો અને ઈશ્વર હોવાથી ભજવા યોગ્ય છો એવા આપનો સ્વકર્તવ્ય

સમજનાર કોણ ત્યાગ કરે અને આપની વિસ્મૃતિ જેથી થાય એવા ભોગ, ઐશ્વર્ય તથા મોક્ષ માટે ખીજા દેવતાને સેવે ? અમે જે તમારા ચરણરજની સેવા કરનાર છીએ તે અમને આપની સેવાથી શું અપ્રાપ્ય છે ? અમને સર્વ વસ્તુ મળી શકે તેમ છે તો પછી મારે અશ્વત્થ પણ શું પ્રયોજન છે અને માગવાનું પણ શું રહ્યું છે ? શ્રી ભગવાન આ સાં-ભળી વિશેષ પ્રસન્ન થયા અને બોલ્યા કે મારા ભક્તો તો-

ન પારમેષ્ઠ્યં ન મહેન્દ્રચિણ્યં ન સાર્વભૌમં ન રસાધિપત્યમ ।
 ન યોગસિદ્ધીર પુનર્ભવં વા મય્યર્પિતાત્મેચ્છતિમદ્વિનાન્યત્ ॥

મારા વિષે મનને અર્પણ કરનાર મારા ભક્તો મારા વિના ખીજું પ્રદાનું ઇંદ્રનું, ચક્રવર્તી રાજ્ય કે પાતાળના રાજ્યનું પદ, યોગની સિદ્ધિઓ અથવા તો મોક્ષ એ કોઈ પણ પદાર્થને ઇચ્છતા નથી.

અને હું પણ:—

નિરપેક્ષં મુનિશાન્તં નિર્વૈરં સમદર્શનમ્ ।

અનુવ્રજામ્યહં નિત્યં પૂયેત્યદ્વિઘ્નરેણુભિઃ ॥

તૃષ્ણા વિનાનાં, મૌન રહેનાર, શાંત, વૈર વિનાના અને સમદૃષ્ટિવાળા મારા ભક્તની ચરણરજથી મારા આત્માને પવિત્ર કરવાની ઇચ્છાથી તે મારા ભક્તની પાછળ પાછળ હું ફરેછું.

મારા ભકતોને મારા શિવાય અન્ય વસ્તુ માટે ઈચ્છા હોતી નથી અને તે જે સુખ લોગવે છે તે અન્યના ચિન્તનમાં પણ આવી શકે તેમ નથી.

નિષ્કિંચનામયનુરક્તચેતસઃ

શાન્તા મહાન્તોઽવિલજીવવત્સલાઃ ।

કામૈરનાલબ્ધવિયો જુષન્તિ યત્

તન્નૈરપેક્ષ્યં ન વિદુઃ સુખં મમ ॥

પોતાની પાસે કંઈ. પણ નુ રાખનારા, મારા માટે જેમના ચિત્તમાં અત્યંત અનુરાગ છે એવા શાંત, નિરભિમાની, સર્વ જીવો ઉપર પ્રેમ રાખનારા, અને વિષયોએ જેમના મનને સ્પર્શ કર્યો નથી એવા મારા ભકતો જે નિષ્કામ સુખ લોગવે છે તે સુખ અન્યના ખ્યાલમાં પણ આવી શકે તેમ નથી.

મયૂરધ્વજ રાજાએ હાથ જોડી કહ્યું, “આપનું વચન ‘માગ’ એને સાથે કર । ચારુજી દે હે પરમકૃપાળુ, અમારું મન (માનહિ ગ=હરંગમ) તમારાથી દૂર જાયો નહિ; અમે તમારા વિશેજ અમારી દૃઢ ભક્તિ રહે એવું કરો. અમને સુખની અપેક્ષા નથી; કેવળ આપની નિર્મળ ભક્તિજ યાત્રીએ છીએ. ભકતોનો મહિમા વધારનાર આપજ છો અને તેમની ભક્તિમાં દૃઢતા તથા યોગ્યતા આપનાર પણ આપજ

છો. અમારૂં તો આપ સર્વસ્વ છે, આપના શુણોનું, આપના ઉપકારોનું વર્ણન અમારા સરખા પામદોષી થઈ શકે એમ નથી. કહ્યું છે કે:—

દોભ્યંતિતિર્યંતિ તરંગવતી શુજંગ
માદાતુમિच्छति કરે हरिणांकविषम ।
મેરૂંલિલંધયિषતિ ध्रुवमेषदेव
यस्ते गुणान्गदितुमुद्यम मादधाति ॥

હે પ્રભુ જે તમારા શુણોનું વર્ણન કરવા પ્રયત્ન આદરે છે તેનો પ્રયત્ન હાથથી સમુદ્ર તરી જવા, હાથમાં ચંદ્રનું બિંબ ધારણ કરવા તથા મેરૂં પર્વતને ઓળંગી જવા ઇચ્છનાર મનુષ્યના જેવો છે. અર્થાત્ જેમ હાથે સમુદ્ર તરી શકાતો નથી, ચંદ્રના બિંબને હાથ ખેંચી શકતો નથી તથા મેરૂં પર્વત કોઈથી ઓળંગી શકાતો નથી; તેમ આપના શુણોનું યથાસ્થિત વર્ણન કોઈ કરી શક્યો નથી અને કરી શકનાર પણ નથી.

असित गिरिसमं स्यात्कञ्जलं सिंधुपात्रे
सुरतरुवर शाखा लेखिनी पत्रमुर्वी ।
लिखति यदिष्टीत्वा शारदा सर्वकालम्
तदपि तव गुणानामीश पारं न याति ॥

મોટા પર્વતના જેટલા કાળા રંગની સાહીથી સમુદ્રનો ખડીઓ બનાવી પૂર્યો હોય, કદપ દ્રુમની શાખાને કલમ બનાવી હોય અને પૃથ્વીનો કાગળ તરીકે ઉપયોગ કર્યો હોય અને આવી સામગ્રીથી જાતે સરસ્વતીદેવી જો સર્વ કાળ લખ્યા કરે; તો પણ હે ઈશ, તમારા ગુણનું સંપૂર્ણ રીતે વર્ણન તે કરી શકે એમ નથી; તો અન્યનું તો કહેવું જ શું ? પછી મયૂરધ્વજ રાજાએ આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની સ્તુતિ કરી પ્રણામ કર્યો;—

भवभयमपहन्तुं ज्ञानविज्ञानसारम्
निगमकृदुपजहे भृङ्गवद्वदसारम् ।
अमृतमुदधि तश्च दृत्य वर्गान्
पुरुषमुषभमाद्यं कृष्णसंज्ञं नतोस्मि ॥

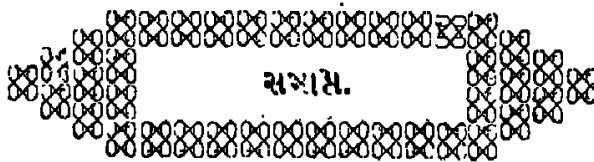
નિવૃત્તિપરાયણ પુરુષોના સંસારનો ભય દૂર કરવાનો જે વેદ રચનાર ભગવાને જામર જેમ પુષ્પમાંથી સાર કાઢે છે તેમ વેદના સાર રૂપ જ્ઞાનવિજ્ઞાન અમૃત કાઢ્યું હતું અને જેમણે સમુદ્રમાંથી પોતાના પ્રવૃત્તિપરાયણ સેવકોના જરૂર રોગાદિક દૂર કરવા અમૃત કાઢ્યું હતું અને બન્ને પ્રકારના અમૃત પોતાના ભક્તોને પાયાં હતાં, તે શ્રીકૃષ્ણ નામના આદિ પુરુષોત્તમ ભગવાનને હું પ્રણામ કરું છું.

યૂરધ્વજ રાજાએ સ્તુતિ કરી રહ્યા પછી બન્ને અથ

તથા પોતાની સમૃદ્ધિ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનાં ચરણારવિંદમાં
અર્પણ કરી અર્જુનને લેટી પોતે અશ્વની રક્ષા માટે કુંવર
સહિત અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણભગવાન સાથે પ્રયાણ કર્યું.

હે સગજન, મયૂરધ્વજ રાજાએ તમને કહ્યા પ્રમાણે
આત્મસમર્પણ ભક્તિ કરવાથી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને પ્રસન્ન
કર્યા અને તેમના હર્શનનો લાભ મેળવી તે કૃતકૃત્ય થયો;
માટે—

કર આત્મસમર્પણ ભાઈ, કર તું આત્મસમર્પણ ભાઈ !

ભીમચાતુર્ય.

કર્તા.

પુરુષોત્તમ જોગીભાઈ ભટ્ટ, બી.એ. એલ્. એલ્. બી.

અમદાવાદના ઠલેકંટર સાહેબના ચીટનીસ,

પારેખ ફળીઈ, રાંદેર, હાલ અમદાવાદ.

ભાગિનીવિલાસ ભાષાંતર, મયૂરધ્વજ આખ્યાન

તથા હવે પછી પ્રસિદ્ધ ચવાતાં કાવ્યમંત્ર.

શુકરભા આખ્યાન, ઇત્યાદિના કર્તા.

આવૃત્તિ પહેલી,

પ્રત ૧૦૦૦

સંવત્ ૧૯૮૦

ઈ. સ. ૧૯૨૪.

“વિવેકાનંદ મુદ્રણાલયમાં” નરવરલાલ ચંકરલાલ મહેતાએ

પાલેકને માટે છાપ્યું, ખાડીઆ-અમદાવાદ.

મુદ્રણસ્થાન:—વિવેકાનંદ મુદ્રણાલય,

ખાડીઆ,—અમદાવાદ.

મુદ્રક:—નટવરલાલ શંકરલાલ મહેતા.

અંગે સ્વામિત્વના સર્વ અધિકાર કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

પ્રકાશક:

પુસ્તકોત્તમ બેગીભાઈ ભટ્ટ.

માંડવીની પોળ, શેઠની પોળ—અમદાવાદ.

પ્રવેશ.

કીર્તનાચાર્ય મહારાજ શ્રી દત્તાત્રય જીવા તાંમે સાતારકરે સને ૧૯૧૫-૧૬ ના અરસામાં સુરતમાં ચાતુર્માસ મહાભારત તથા રામાયણની કથા ઉભયમાં અર્થ ઘટે એવા શ્લેષવાળા શ્લોકોથી હરિદાસ પદ્ધતિથી કરી હતી. તે શ્રવણ કરવાનો અને સુયોગ પ્રાપ્ત થયો હતો. આ કથામાં તેઓશ્રીના મુખેથી મેં ભીમચાતુર્થનો પ્રસંગ સાંભળ્યો હતો. તે મને ઘણો સુંદર લાગવાથી નાટકના એક અંકના રૂપમાં મેં આલેખ્યો છે. વસ્તુની સુંદરતા પ્રાચીન કવિની છે. તેમાં શ્રી દત્તાત્રય જીવાની વૃણીની મિષ્ટતા મળેલી છે.

આ માધુર્યમયી પ્રાચીન કલ્પનાને વિવિધ વાંતગી સહ પીરસી સ્વાદમયી બનાવવાને મારી પ્રિય લેખિનીએ યથાશક્તિ પ્રયાસ કર્યો છે. આ પુરૂષના સંબંધ પરત્વે એમાં રસિક ઉપદેશ સમાયલો છે. એનો યથેચ્છ ઉપયોગ કરી પ્રેમી યુગલો પોતાની રસિકતામાં વૃદ્ધિ કરે! શ્રી સાતારકર જીવા હરિકથામૃત વહેંચી તથા દત્ત પ્રબોધ કલ્પદ્રુમ વિ. અંપરકર અંથો પ્રકટ કરી જનસમાજ ઉપર ઘણો ઉપકાર કરી રહ્યા છે તે માટે, તથા આ વસ્તુના પ્રદાતા તરીકે હું તેમનો નમ્રભાવે આભાર માનું છે.

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ જાતે પાંડવના પક્ષમાં રહી પોતાની સેનાને કૌરવના પક્ષમાં આપી તેથી શ્રીકૃષ્ણ સાથે દ્રૌપદી રીસાયાં હતાં. એ રીસનું નિવારણ કરવાને શ્રીકૃષ્ણે તથા પાંચ પાંડવો પૈકી ચાર ભાઈઓએ પ્રયાસ કર્યો હતો તેમાં તે નિષ્ફળ મળ્યા હતા. એ કામ ભીમે પોતાની ચતુરાઈથી પાર પાડ્યું હતું. કેવી રીતે-તે આ પ્રસંગમાં જુલુલું છે. ઉદ્ધતભીમમાં તે ચતુરાઈ શી હોય એવું ચારે ભાઈઓમાં અભિમાન હતું તે આ પ્રસંગથી ઉતરી મળું હતું. હવે નેપથ્ય ઉઘડે છે, બધું નિહાળો.

અમદાવાદ.

૧-૩-૧૯૨૪

}

પુરુષોત્તમ ભોજીવાઈ બક્.

પુસ્તક મળવાનાં ઠેકાણાં.

૧. નાનાલાલ વિશ્વરામ લલ્લ,

નાણવટ—મુરત.

૨. પુરુષોત્તમ જોગીલાલ લલ્લ,

માંડવીની ખેખમાં રોકની પોળ—અમદાવાદ.

૩. એન. એમ. ત્રિપાઠી અને કુ.

પ્રીન્સેસ રોડ—મુંબઈ.

૪. મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટી બુક્સેલર,

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

ઉપલાં સ્થળોથી રજીડી કીંમતે મળશે તેમજ વી. પી. થી
મોકલવામાં આવશે.

ભીમચાતુર્ય.

સ્થળ કુરુક્ષેત્ર ધર્મરાજનો શિબિર ભીમ શિવાય
ચાર પાંડવો બેઠા છે.

દ્વારપાળ—મહારાજ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન પધારે છે.

ધર્મ—જા તોમને ઝટ અહીં લઈ આવ. (ચારે બાઈ સામા
લેવા જાય છે) પધારો, પધારો. મોર જેમ મેઘની
રાહ બુઝે, તેમ હું પણ તમારી રાહ બેતો બેઠો
હતો. અમારૂં બાળ્ય આજે ઉદય થયું છે, અને અમા-
રી સર્વે આશાઓ ફગીલુત થઈ છે.^૧ (સર્વે પરસ્પર
લોટી આસનપર બેસે છે.)

કૃષ્ણ—કુશળ છે. ?

ધર્મ—હા, હવે કુશળ થયા છીએ.

૧ શ્રી કૃષ્ણના આવવાથી.

કૃષ્ણ—વારૂ પણ મારી એન કેમ જણાતી નથી, તેને મારા આબ્યાની ખખર તો થઈ હશે.

ધર્મ—હા, હું પણ એમજ સમજી છું. દારાગ જા દેવીને ખખર કર કે તારા ભાઈ શ્રી કૃષ્ણ પધાર્યા છે. (દારાગ જાય છે.)

કૃષ્ણ—દારિકામાં દુર્યોધન તથા અર્જુન પોતપોતાના પક્ષમાં મને લેવા આવ્યા હતા તેનો પરિણામ શું આવ્યો તેની વાત તો અર્જુને તમને કહી હશે.

ધર્મ—હા—તે સાંભળી હું સંતુષ્ટ થયો છું. જો કે તમારી સાથે યાદવ સૈન્યની હમને સહાયતા મળી હોત તો ઘણું સાફ થાત. હું તો ઉગ્રેયો એમજ સમજી છું. દુર્યોધનને તમે કહ્યું કે શસ્ત્ર નહિ ધારણ કરવાને નિશ્ચય કરેલા એવા કયાં તો મને પસંદ કર અથવા શસ્ત્રાસ્ત્ર પ્રવીણ બળવાન યાદવ સેનાને પસંદ કર, એવી પસંદગીને લાભ દુર્યોધનને તમે આપ્યો, ત્યારે મારું અંતઃકરણ વ્યાકૂળ થઈ ગયું હતું, કે રખેને દુર્યોધન તમને માગી લેશે તો, છતાં સાફ થયું કે તેણે યાદવ સેના પસંદ કરી અને અમને તમારો સુભોગ થયો.

કૃષ્ણ—તમે તો મહારાજાજ છો, તમે બધાનું અંતઃકરણ

તમારા સરખું સમજો છો. ધ્રુવડ કદિ સૂર્ય પ્રકાશની
ધ્વિછા કરે, તો દુર્યોધન જેવા દુષ્ટ પુરૂષો મારી
ધ્વિછા કરે.

છંદ ત્રોટક.

પરસ તાડ ચહે નીચ દુર્બળ તો,
તુછકારો શ્રી ખંડ જ સેજ મળ્યો;
મણિની મર્કટ^૨ શીંદ હોય સ્પૃહા,
કકડાવત દાંત તળે ઠગિઆ.

છંદ ઈંદ્રવજ્ર.

જે ડાળ બાઝ્યો વિષયો તણી દ્યાં,
તે છોડો ઉંડી ઝોંચુ નિર્ગુણી^૩માં;
કેમ જ પડે આશ ન જ્યાં બચ્ચાની,^૪
ત્યાં અંપલાવે વિરલાજ સાની.

ધર્મ—ચાલો જે થયું તે ઠીક થયું.

કૃષ્ણ—દ્વારપાળ તો ક્યારનો મારી બેનને બબર કરી પાછો

૧ દુર્બળા શીખંડના કરતાં તાડી વધારે પસંદ કરે છે.

૨ વાંદસં મણિના કરતાં બોરના ઠગિઆને વધારે પસંદ કરે છે.

૩ પરમાત્મ સ્વરૂપમાં.

૪ વ્યક્તિ તરીકે જીવવાની-વિષય સુખ લેવાની.

આવ્યો, અને વાત કરવામાં આટલો વખત ગયો,
તો પણ મારી બેન હજી કેમ આવી નહીં. આમ તો
કોઈ દિવસ બન્યું જ નથી. દારપાળ કૃષ્ણ કાંઈ કામ-
માં તો ગુંથાયલી નથી ને ?

ધાર—ના મહારજ; પરંતુ તેઓ કાંઈ ઉદાસ દેખાતાં હતાં.

કૃષ્ણ—એમકે ! આલ ત્યારે બેનની ઉદાસીભાઈ ન ભાંગે તો
કોણ ભાંગશે. પણ મારી બેન હું આવ્યો છું પછી
ઉદાસ શા માટે ? પણ હા, હોયે ખરી. તેણે કાંઈ થોડાં
કષ્ટ સહન કર્યાં નથી. હજી યુદ્ધનો વિકટ પ્રસંગતો
ઉભો જ છે. તેને કેમ ચિંતા ન થાય.

ધર્મ—પ્રભુ તમે શું કરવા શ્રમ લો છો. હું ફરી દારપાળને
મેલણું છું.

છંદ શાલિની.

હોયે બિંદુ હિમનાં શું અસંખ્ય,
આપત્તિઓ વર્ષતીરે અગણ્ય;
ઉડી જાયે અલપકાળે અયાસ^૧,
ન્યાં થાયે છે રભાનુ કેરો પ્રગણ.

૧ વિના પ્રયાસે.

૨ સૂર્ય.

તમે પધાર્યા છો, પછી અમને ચિંતા શાની. હું હમણા દેવીને અહીં બોલાવું છું આપણે તેમના મનનું સમાધાન કરીશું.

કૃષ્ણ—ના ના, હવે તો હુંજ જઈશ. આટલો વખત તે થોડે તેવી નથી. મારે જઈ તેનું સાંત્વન કરવું જોઈએ.

છંદ વસંતતિલકાં.

ધર્મ— છે ભાગ્યતે ભગિનીનું નિજભાઈ પ્રેમી,
મુઝા સદૈવ પૂજો મન માની જેની;
જો સ્કાય હોત નહિ, જીવતનાહિ દેવી,
એમ્ને સિંચે ન વનમાળીં ટકે ન વેલી.^૧

હીક, તમારી એમજ મુઝા છે તો યેનનાં લાડ પૂરાં કરો, (શ્રીકૃષ્ણ અંદર પ્રવેશ કરે છે.)

કૃષ્ણ—(પોતાને) અરે આજે એમ કેમ ! મારી યેન મને આવતો જોઇને પૂઠ ફેરવી કેમ બેસે છે, અરે એટલું બધું છે શું ! કંઈજ ઉત્તર પણ મળતો નથી, મારો જીવ ગભરાઈ જાય છે, મને પ્રસ્વેદ છૂટે છે મને નિર્ભયને,

૧ ઉનાળામાં માળી જો વેલીને પાણી પાપ નહીં તો તે જીવી શકે નહીં તેમ જો શ્રીકૃષ્ણે આપત્તિમાં વખતો વખત સલામ કરી ન હોત તો દ્રૌપદી જીવત નહીં.

ખીજને અઃચકરનારને, લય થાય છે, મારી જેન
શાથી આટલી બધી દૂભાઈ હશે ! આટલી બધી
દૂભાઈ છે તો મને તે શું શું કહેશે.

જેન પણ મારો શો અપરાધ છે તે કહીશો એ ખરાં
નહીં. (પોતાને) અરે કંઈજ પ્રત્યુત્તર મળતો નથી. માત્ર
હું કંઈક હૃદયના નિઃશ્વાસ સાંભળું છું. એટલું બધું તે શું
મારા તરફથી દુઃખ થયેલું માની બેઠી છે કે આઠપણુ
(ઘાડતી નથી).

છંદ શાદૂલ વિકીરિત.

છે ધિછાર મને હજી ન હણિયું મેં દુઃખ બેની તણું,
જેઠ મેં વમટાતો ઘોર વનમાં મહેલે ને મહાલેહજી,
લૂટી બેનની લાજ તે હજી જીવે ને જીવતો હું 'ણ,
જીએના મુખ માહેકે તુજ કશેરે દોષનાહી'કણ.

રેરે કંઈ કારવને હું જીણું

તારા મનોરથ બધા કંઈ સંઘપૂણું

૧ બેનની લાજ લૂટનારને ક્યાં તો મારે મારવાં જોઈએ અથવા
તેમની સાથે યુદ્ધમાં મારે મરવું જોઈએ. આ બેમથી એકે મેં
કંઈ નથી. ૨ લેશ.

૩ અનિયમિત છંદ કાર્યની ત્વરા સૂચવે છે. પહેલું અને ત્રીજું
અરણ્ય કંદિ વગ્ધાનું અને બીજું તથા ત્રીજું વસંતતિલકાનું છે.

જો બેનતું મન પ્રમુગ્ધ કંઈ નહીં હું
કહે કેજે ન ભાઈ મુજને કદિ તું

દ્રૌ—^૧બધો જીભનો પટપટારો રહેવાદે, કાળા, આજ સુધી
મેં લોળી દિલનીએ તને ઓળખ્યો નહતો. તને કપટી
કહેનારને હું કપટી સમજતી હતી. હવે મને અનુ-
ભવ થયો, કે ના ના લોક બોલે, તેમાં કાંઈ તથ્યાંશ
હોયછે.

કૃ—ભલે મેં બીજા સાથે કપટ કર્યો હશે એમ માની લે,
પણ તારી સાથે શું કપટ કર્યું છે ?

દ્રૌ —તાં કહેલું તે કપટ કેમ કહેવાય. અમારી સેના
નાની એ કાંઈ તને અજાણ્યું નથી, છતાં તે અંધ
પુત્રને^૨ તારી સેના આપી દીધી. હમણાનો રીવાજ
એવો છે કે સૌ કોઈ ભરતામાં ભરે છે.

કૃ—ઓહો ! આજ તાં આટલી બધી રીસનું કારણ છે ?

દ્રૌ—તારે મનતો ઓહોજ છે તો, તને કોની પડી છે. તને
કોઈનું સ્નાન સતત નડે એવું નથી.^૩

૧ કૌરવને યુધ્ધ કરવાની વાત સાંભળી ચારે દ્રૌપદી ઓડ
ઉઠાડે છે. ૨ દુર્યોધનને.

૩ દ્રૌપદી ખરૂંજ કહે છે. પરમાત્માને કોનું સ્નાન સતત હોય.

કૃ૦—અરે પણ હું જાતે તારા પક્ષમાં છું તે ખસ નથી ?

દ્રૌ૦—હા સોટા સરખો તું હોય તો એ શું ને નહોય
તો એ શું.

કૃ૦—કેમ !

દ્રૌ૦—શસ્ત્ર પકડવાના તો સોગળ ખાધા છે, ખાપ દાદાએ
હથિઆર સાચાં હોય તો યુદ્ધની વાત જાણેને. શસ્ત્ર
તો પકડવાનો નહીં, તો તું ઉકાળવાનો એ શું, અને
તારી હાથને મઢે શી. તું તો ફકિમણીના આવાસમાં
ભરાઈ બેસ. અને શસ્ત્ર પકડવાના સોગળની વાત તેને
કરજે એટલે તેનાં લગ્નકાં તને પડેરવા આવશે, અને
શસ્ત્ર લઈ તે લડવા આવશે, પછી અમે જન્મે બેન
પણીઓ લડવા જશું. તને શરમ પણ ન આવી સો-
ગળ લેતાં !

કૃ —તારો કહેવાનો વખત છે, અને મારો સાંભળવાનો
વખત છે; એટલે કહી લે, પણ તારે ગોળ ખાવા સાથે
કામ છે, કે મેં શસ્ત્ર પકડ્યાં છે કે નથી પકડ્યાં
તેનું કામ છે.

દ્રૌ૦—જા, આ બધી કળા તારે ઘેર વાપરજે. હું જાણુ-
તીજ હતી કે તું મને ઘસી ચોપડવા કામ લાગ-
વાનો નથી.

કૃ૦—પણ મારી સામું ભેંધને તો વાત કર.

દ્રૌ૦—અમારા શત્રુને મદદ કરી એટલે તું પણ તેવોજ હશે.
તેં શસ્ત્ર પકડવાના સોગત લીધા છે, તો હું તારું
મોઢું ભેવાના સોગત લઉં છું.

છંદ વસંતતિલકા.

કૃ૦— શે બેન ભૂત મુજતું કર માફ મારી,
મરીવતી સહન થાય ન કારો વાણી;
વાણી મોઢી વદત મુખ ન ભેંધ તારૂં,
તારૂં ન કાર્ય મુજતું હૃદ છે ખોડાયું.

છંદ માલિની.

તુજ અરજુ વિષે આજે પડે તુંજ ભાવ,
કઠણ હૃદયતારૂં આજ મોટી નવાઈ;
મુજ સહ નવ હાવાં ભો વહે તું રીઝીને,
જળધિ મહીજ પાછો અંપલાવું જઈને.

દ્રૌ૦—મેં પાછા જવાનું કહ્યુંજ છે તો. અહીં રહીને એ તું
શું ધોળવાનો હતો. તું અહીંથી કાળું મોઢું કરે તો
સારૂં, કે હું તારા તરફની નિરાંતવાળી બેસું. મારાથી

એ તારી ઉપલયા વાત સહન થતી નથી. આવો
નામદે મેં તને નહોતો જાણ્યો.

છંદ ગીતિ.

દાદ રહિત જાયો જે, સર્પ સરોડાં સર્વ નાં ખાય,
સત્રય શસ્ત્ર વિદાનો, મુઓ જીવત અપમાન પાત્ર થાય.

૬૦—અત્યંત ખિન્ન તથા કુપિત થઈ જઈ પોતાના મનમાં
કહેછે કે શું કરું કે જોઈ છે, અને વળી સ્ત્રી જાતિ છે.
કોઈ અન્ય માણસે આમાંનો એક શબ્દ પણ કહ્યો
હોય તો માન હાથે તે જીવતો રહેવા પામે નહીં.
પણ ચાલ જીવ, આ આ જુએ જોર અજમાવવાનું સ્થળ
નથી. જોને આજની ઘડીએ તો મને પાણીથી પાતળો
કરી મૂક્યો છે, હશે એના મનમાં આવ્યું તે ખરૂં.

(મૂળે મોઢે પ્રયાણ કરે છે).

૬૦—કેમ પ્રભુ, તમારે મુખારવિંદ આટલું બધું મ્હાન
થયેલું જણાય છે ? દેવીએ તમારો યશ યોગ્ય સત્કાર
કીધો કે નહીં.

૬૦—યથા યોગ્ય શું, જોઈએ તે કરતાં વધારે કીધો. મને
તો લાગે છે કે અહીંથી ઉથાળા ભરવા ઠીક છે.

૬ —એ તમે શું બોલો છો. શું આવી સ્થિતિમાં અમને

મૂકી તમે ચાલ્યા જશો. પછી હમારી રી અવસ્થા થશે.

કૃ૦—અરે ભાઈ શું કહ્યું. બેન પડી એટલે આટલું આ-
ટલું કહ્યું તે સહનકરીને આવ્યો. કોઈ બીજું હોતતો,
હું તેનું ચક્રથી મસ્તક છેડ્યા વિના રહેત નહીં.

ધ૦—અરે શું તમારું એટલું બધું અપમાન કર્યું ! ખરેખર
તમને દુઃખ્યા તે દેવીએ બહુજ અણધરતું કર્યું છે.
જવાની વાત કૃપા કરી રહેવા દો, તેને બોલાવી મં-
ગાવી હું તપાસી માફી મંગાવું છું. સ્ત્રીને આમ
કરવું ઘટે ?

છંદ શિખરિણી.

ન દોષો પોતાના નોંચ કરમને દેત બળને,
પડે દુઃખો જ્યારે સૂઢ બહુ વગોવે છ હરિને;
કરી નિંદા તેની, દુઃખર્થો છૂટવે આશબ્યહીં છે,
નિમત્રે કષ્ટોને નાન અધમો ખોઈ મતિને.

એની ઐશં બુદ્ધિ પ્રકટ થઈ કે શું ? પ્રભુ અમારી પત્ની-
ના અપરાધ બદલ અપે ક્ષમા માગિએ છીએ.

કૃ૦—ભલે ભાઈ હું જઈશ નહીં. પણ તેને અહીં બોલા-
વવાની વાત પડતી મૂકે.

ધ૦—એમ તે કાંઈ થાય.

છંદ પુષ્પિતાગ્રા.

પ્રથમ પ્રસંગ દીલું મૂકે પતિજો,
 ૧વિક્ષરો સ્વભાવ બને સ્ત્રીનો તથા તો;
 ૨નિતનિત નવ કલેશ રંગ બમે,
 ૩નર ઉગતો સુખ ડામો રોગ પામે.

છંદ ઉપજાત.

મોઢે ચડાવી બહુ નિજ સ્ત્રીને,
 કહો કયો સ્વામિ સુખી થયો છે;
 ૪નારી વળે વાંકી દખાવી સીધી,
 સુખે ફરે નેતર જેમ કીધી.

કૃ૦—ભાઈ આજનો પ્રસંગ તમારી ચતુર્થ બતાવવાનો
 નથી. અહીં તમારી બહાદુરી ચાલવાની નથી.

પુષ્પિતાગ્રાના બીજાં ચરણ જોવું પહેલું ચરણ આ છંદમાં છે.

૧ વિક્ષરેલ.

૨ રોગ રોગ

૩ ઉગતો રોગ ડામી, રોગીને ડામીને સારા કરવામાં આવે છે.

૪ જાગે ડામ દમ નિર્મળ કરીને.

૫ નેતર વાંકી હોય તેને દખાવીને-વાળીને સીધી કરવામાં આવે છે. પછી તે હાથમાં સારી દેખાય છે. તેમ સ્ત્રી વાંકી ચાલતી હોય તેને દખાવવાથી સીધી વળે છે અને તેની સાથે પછી પતિ સુખમાં રહે છે.

ધ૦—શું દેવી હમારા કહ્યામાં નથી એમ તમે ઠરાવવા માગો છો. અને તેમ તમને ઠરાવવા હર્ષશું કે.

કૃ૦—હું તો કહું છું કે એ ભાંજગડ જવા દો; પછી તો તમને રૂચે તે ખરું.

ન૦—મોટા ભાઈ તમારી આજ્ઞા હોય તો હું અળ ઘડી દેવીને લઈ આવું, અને ભગવાનની માફી મંગાવું.

ધ૦—જાઓ મારી આજ્ઞા છે.

(નકુળ દ્રૌપદીના આવાસમાં પ્રવેશ કરે છે.)

ન૦—કેમ ઉંધું માથું કરી બેઠાં છો.

દ્રૌ૦—શું નાનકડા તમે આવ્યા છો કે. મને આજે તમારે કંઈ પુછવું નહીં.

ન૦—(અર્ધો લેવાઈ જ ગયો.) શ્રી કૃષ્ણ પધાર્યો ત્યારે તમે આવ્યાં નહીં, અને વળી તે જાને તમારી પાંસે આવ્યા ત્યારે તમે તેમનું સન્માન કર્યું નહીં, એ શું ઠીક કહેવાય કે ? આલો તમે મારી સાથે, અને તેની માફી માગો.

દ્રૌ૦—(ભવાં ચઢાવીને) શું બોલ્યા. હું તે ભરવાડની માફી માથું ?

ન૦—(કામ જકયું જણાય છે.) આજે ભાઈ તમારા ભરવાડ કેમ થયા વાંદે !

દ્રૌ૦—તે તેને જઈ પૂછો. મારી સાથે ઝાઝી વરણાગી કરશે નહીં. આજ મારો જીવ હામ નથી.

ન૦—કેમ વાંદે.

દ્રૌ૦—યાદવની સેના શત્રુને આપી, અને શસ્ત્ર વગરનો અહીં આવ્યો, એ તમારું શું ઉકાગવાનો ? તમારામાં પાણી હશે નહીં, તેથી જ તમે એને ભગવાન ભગવાન કરી રહ્યા છો.

ન૦—ધર્મ રાજાની આજ્ઞા છે, કે તમારે આવી ભગવાનની માફી માંગવી.

દ્રૌ૦—રાજાની આજ્ઞાનો ભાર તમે શીદ લાધી આવ્યા ? તેમને જ લારવા દો, ને જાઓ તેમને કહેજો, કે મેં તો એનું મોઢું જોવાના સોગન લીધા છે.

છંદ ઈંદ્રવજ્ર.

શું મોઢું દેખાડો તમે મને હા !

આવો કરો ચહેન સમા રૂપાળા !^૧

૧ મારી સાથે આવાં એનકાં કરવાનો આ સારો વખત છે.

જો રાજલક્ષ્મી ન જીંતાય કોથી,
સેવો અરિ કે શીખવો જ પોથી.^૨

ન૦—(મનમાં) ભારમાં પાછા જઈએ, તો શોભા રહે એવી
છે, નહીં તો કંઈ કંઈ આપણેએ સાંભળવું પડશે.

ભગવાનની સાથે રાઠ કરવી ઠીક નથી, પછી તો તમે
જાણો. આપણે તો ચીકુંના ચાકર, તમને કહેવાનું કહી દીધું.

દ્ર૦—ઢલકું લાવનાર ઢલકારી થશે તો તમારો ભાર^૧
વધારીશું બહુ ભાર લાવશે તા ગળડાવી દેવો પડશે.^૬

બેરાં પર અમલ ચલાવવા દોડવા કરતાં, શત્રુપર
અમલ ચલાવશે તેમાં તમારી શાખાસી મનાશે. કંઈક
પરાક્રમ કરીને આવજો.

ન૦—ઠીક ત્યારે.

દ્ર૦—સીધાવો.

સ્થળ—યુધિષ્ઠિરનો શિબિર.

નકુળ યુધિષ્ઠિરને વાત કાનમાં કહી દે છે.

૧ શત્રુ.

૨ મહેતાજી જનો. બાહ્યજનું કામ કરો.

૩ સાધારણ સુખની વાત.

૪ દૂત, મંજુર.

૫ માન.

૬ ભાર ઉતારી નાંખવો પડશે. અપમાન ખમશે.

ધૃ—ભાઈ સહદેવ તમે જીવ્યોને દેવી કેમ કોઈ દિવસ નહીં
ને આજે હઠ કરે છે.

સ૦—(મનમાં) મારા વળી ફરી વળ્યા. (પણ ધર્મ રાજાને
પુશ કરવાને કહે છે.)

હા હું જાઉં છું મહારાજ, દેવી હમણાં અહીં
આવ્યાં સમજો.

દ્રૌપદી અબોલાં મોહું ચઢાવી બેઠાં છે.

સ૦—કેમ તમારા 'અહ કંઈ ફેર્યા છે કે શું !

દ્રૌ—તમે મુહૂર્ત બેઠાને આવ્યા છો કે કેમ ! નહીં તો
ધૃત્યોગ^૧ બેઠ કાઢો.

છાંદ વસંતતિલકા.

સ૦— છે યોગ ઉમાનિર્ગો અનુકૂળ હાલ સંધો,
૪ પાયે પડો પ્રભુ, સુજે વળી અગ્ર ધંધો;

૧ સહદેવ જોશી ગ્રહનીજ વાત કરે છે.

૨ જ્યાં ધૃત્યોગી વસ્તુ મળે એવો સમય. ધૃત=પ્રિયાની સાથે
યોગ=એક દિલથી મેળાપ.

૩ ફેરવી સ્ત્રી.

૪ શ્રીકૃષ્ણને પગે લાગો કે આગળ શું કરવું તે સુઝ પડે.

૧પ્રીતિ તમારી નવ અન્યજ પાર પામે,

૨આ કામમાં અપયશે મૂકતાં ન વામે.

માટે ચાલો અને લગવાનના મનનુ સમાધાન કરો.

દ્રા૦—તેના મનનું મેં અહીંજ પૂરું સમાધાન કરી તેને વિ-
દાય કર્યો છે. હું કાંઈ આવનાર નથી, માટે આખરૂ
જો ચાહતા હોતો અહીંથી સીધાવો.

છંદ વસંત તિલકા.

જાણે ઉપાય દુઃખ ટાળકના કરે ને,

છે દ્રવ્ય પાંસ પણ કોડી નવાપરે જે;

જો લોગ પૂર્વજનિના સજની^૪ મળે તે,

૧મીઠાપતિ નવ વદે શતવાર પૂછે.

તમે મારી પાંસે માફ મંગાવવા માગો છો પણ તમે
બધાજ મારી માગી માગી કહો, કે હમારાથી કાંઈ સધરે
તેમ નથી, એટલે તમને કહેવાની માથા ફેડ મૂકી દઈશ.

૧ શ્રીકૃષ્ણની સાથે તમારી જે પ્રીતિ છે તેનો બીજો કોઈ પાર
જુએ એમ નથી.

૨ હે સુંદરી માફ નહીં માનીને મારી અપપ્રીતિ કરતાં નહીં.

૩ પૂર્વ જન્મના.

૪ સ્ત્રીને.

૫ સોવાર પૂછે તો પણ જવાબ નહીં દે એવો સ્વામિ મળે.

અને આપણે પાછાં અરણ્યમાં નાસીને સંતાઈ રહેશું.

સ૦—માપા માફ કર. મારા ક્યાં લોગ લાગ્યા કે હું તને કહેવા આવ્યો. હું તો આ આવ્યો.

સહદેવને એકલો નિરાશ પાછો આવતો જોઈ.

ધ૦—કેમ કાર્ય ના સધયું ?

સ—હું નીકળ્યોનેજ લગવાને છીંક આધી હતી.

ધ—શુકન અપશુકન જોયા કરનાર તારાથી શું નીપજે. એતો બાણાવળિનાજ કામ.

અ૦—મારી એ આખર કોડીની કરવા ધારી છે કે શું. ?

ધ૦—તું એ પરણતાં પહેલાં રંડાવા જેવું શું બોલતો હશે. આવો તું પંચકૃમી રણવિદ્યા કુશળ, ને 'પટે દગમણી ખૂબ અભિમાનથી ધાયે,' એવું શું કરે છે.

અ૦—માફ મન કાંઈક શંકા શીળ થાય છે. અહીં રસબ-
ળાને છતવાના નથી, અબળાને છતવી છે. છતાં
આપની ઈચ્છા હશે તો હું એ પાસો ફેંકી જોઈશ.
યજ્ઞ આજ પાસો ફેંકી તમેજ પોખારભણી વિજય
મેળવો એમ છે.

૧ બાણ મારનાર સમર્થ યોદ્ધા.

૨ અબળાન યોદ્ધાને.

ધ૦—ઠીક ભાઈ ઠીક, મેટાભાઈને તારાવિણ કોણુ આવા લ્હાવા
પાડે. પણ જોઈ છું હવે તારી ચતુરાઈ. (ચઢાવેછે).

૨માછલી વીંધવી એના તને શું હીસાળ, કોઈથી ન
મરાયું પણ મને આશા છે કે તુંતો નિશાન મારશેજ.

અ૦—આ બાણ ચઢાવ્યું.

કૃ૦—જો જે ભાઈ પાછી ખ્હાની ના કરતો.

અ૦—ભગવાન સેંકડોવાર ભાગ્યા તો કોઈ વખત અમારો
એ આવે.

અર્જુન દ્રૌપદીના આવાસમાં પ્રવેશ કરે છે.

અર્જુન માટે દ્રૌપદીને કંઈક વધારે માન હોય તે
સ્વાભાવિક છે એટલે રહેજ મુખ મલકાવી.

દ્રૌ૦—અહો તમે પધાર્યા છો કે. ધન્ય ભાગ્ય હમારાં કે તમે
હમારી કાળજી રાખો છો.

અ૦—કેમ ન રાખીયે. તમારી પ્રીતિ સંપાદન કરવા તો
આ બધું થાય છે.

દ્રૌ૦—મારે માટેજ બધું કે. એતો રાજલક્ષ્મી વરવા માટે હોં.

૧ પાસા રમવામાં યુધિષ્ઠિર રાજ્યહારી ગયા હતા એનું સ્મયન છે.

૨ મત્સ્યવેધ કરીને દ્રૌપદીને અર્જુનને મેળવેલી તેનું સ્મયન છે.
માંછલી વીંધવી અને દ્રૌપદીને જીતવી એ સરખુંજ છે.

અ૦—શોખ સમજી કરે છે કે શું.

દ્રૌ૦—ખસેં પાંચશે રાખે નહીં તો રાજપૂત્ર શા કામના^૧.
તમારાં પુછડાં તમને ભારી, મારે શું.

અ૦—એતો આડીવાતે ચઢી જવાયું. પણ કહો તમને તો
ભાઈ બહુ વહાલા છે, ને તેની સાથે આજ કેમ રીસાયાં.

છંદ વસંતતિલકા.

એ કોઈ ભાંડુનું ભૂંડું વાંતું કહિ જરા,
રહેશેન બેન કરતી અવતાર તો પૂરા;
ભાઈ શુ આજ ભગિની લડતી નવાઇએ,
એગાં મળો ફરી, મહીં પડતાં ફસાઇએ.

દ્રૌ૦—આ યુગમાં ભાઈ કોનો ને બહેન કોની. નહીં તો તે
આવું કરે. હું તો તેની સામું ફરકુંએ નહીં. પણ
તમારા તો જીવબન દોસ્ત છે તેનો પક્ષ લઇને તો

૧ દ્રૌપદી ઠાણું મારે છે તે ખરું છે, એમાં ધણુની ખરાબી
થઇ છે.

૨ ભાઇનું નકારું કોઇ ખોલે તે બહેન સહન કરી શકતી નથી અને
ખોલનારને સપડાવી નાંખે છે. (આ છંદમાં વસંતતિલકાથી સહજ
ફેર છે. છેલ્લા ચુરને લખી કરી એક ચુર ઉમેર્યો છે.)

૩ ભાઇ બહેન લડે તે પાછાં મેગાં થઇ જાય છે. કોઇ વયમાં
પડી એકાદનો પક્ષ કરે તો તે ખીખનો દુરમન થઇ પડે છે.

આવ્યા નથી ને. તમારા ભારમાં રહેજો, આજે હું
કોઈની નથી. (જરા આઠાં ફરી નીહાળે છે).

છંદ વંશસ્થ.

અ૦— ૧વાગેશરે રક્ત વહે ગણું નહીં,
કૃષ્ણા કટાક્ષે ઢળું રક્ત લસ ખસી;
અંકે ધરૂં ખેંચી કરે વિલાસિની,
સ્પર્શે કરેના ખીલવુંજ પશિની.

(પોતાને) અરે પ્રિયામાં મરણલખની ભાઈની આજ્ઞા તો
વીસરીજ ગયો ને. સામની વાતતો મારા બે ભાઈ કરી ગયા
પણુ દામની વાત હું અજમાવું જોઈએ.

મારા તે મિત્ર તો ખરા પણ આપણી વાત જુદીજ છે.
તમારા કહેવામાં હું સમજી ગયો, પણ તમારા હિતની વાત
મારે કરવી જોઈએ. જો શ્રીકૃષ્ણ સાથે સલાહ કરોતો એક
અલૌકિક હાર તમારા કંઠમાં નાણું.

૧ બાણ વાગે અને લોહી વહે તો તેની હું ઈરકાર કરું નહીં,
તપ્ત દ્રૌપદીના કટાક્ષથી બાણથી ઘવાયેલો—અનુરાગથી ઢળી પડું છું.
અને હાથે ખેંચીને દ્રૌપદીને ખેળે બેસાડી સૂર્ય જેમ કિરણથી કમ-
ળના સમુદને ખીલવે છે તેમ મારા હસ્તના સ્પર્શથી પશિની રૂપ
દ્રૌપદીને ખીલવું પ્રસન્ન કરું એવું મન થાય છે. છંદમાં પ્રથમ લઘુને
બાલે ગુરૂ સૂચ્યો છે એટલો ફેર છે.

શ્રી૦—એહોહો મને લાગ્ય આપવા માંડી કેમ.

છંદ માલિની.

વશ ખનત જનો જે લાલ્ય દ્રવ્યની તે,
જગત મહોં થતા હલકા પ્રતિષ્ઠા ગુમાવે;
૧ભૂષણ રમણી રાગે, ૨ભૂષણ સ્વીય ખોગે,
પ્રિયની સમીપ તેનો હાથ ઉપર નહોગે.

અ૦—(સામકામની વાત તો ખખડી ગઈ. ભેદ આપણે
જોઈએ નહીં, જોઈએ દંડનો કીસ્સો અજમાવી જોઉં)
હં. તમારે તો હમારી ઉપર હાથ રાખવો છે. ક્યાર
ક્યારના હમે કાલાવાલાં કરીએ છીએ અને તમારાતો
ધ્યાનમાં ઉતરતું નથી.

છંદ શાદૂલ ચિંકીડિત.

બ્યારે નારી હઠે ચઢી બહુ મનાવી તોપિ માને નહીં,
શું ઉપાય પતિ કરે ખખર તે હોયે તમોને ખરી;
ઝપીડા મારની ઝોરતી નવ બની આધીન ધૂની ધણી;

૧ ધરણ્યાંથી.

૨ માન-પ્રતિષ્ઠા.

૩ ધૂની—મનસ્વી આચરણ કરનારી સ્ત્રી પતિને આધીન રહેતી
નથી અને મારની=પ્રદારની-કામની પીડા સહન કરે છે.

૧. ઠે દોષ વૃથાજનો પુરુષનો ના વિકરી ભામણી.

જો સીધાં સીધાં ચાલવું હોય તો ચાલો નહિ તો મારાં
ખાણુના પાશે ખાંધીને કે ઉંચકીને લઈ જવાં પડશે, ધર્મ
રાખનો મારા પર સખત હુંમ છે.

દ્રા૦—(અત્યંત ક્રોધમાં આવી જઈ) જાઓ જાઓ અલ્યા
વ્યંહગ, તમે મને ખાંધી જનાર—ઉંચકી લઈ જનાર
કે ! મને ઉંચકી લઈ જનારના તો કંઈના ભૂકા નીકળી
ગયા. આ કાંઈ નૃત્ય શીખવવાની શાળા નથી. મને
તમારી હાથ ભાવની હુશીઆરી શીખવવા આવ્યા છો
કે ! એવી તો મને બહુએ આવડે છે, કંઈ કંઈને
ખંધનમાં નાંખું તેવી છું; ને કંઈને ઉંચકી કાઢ્યા છે,
તેનાં કાળજાં ઠામ યેસતાં નથી.

છંદ શાર્દૂલ વિકીડિત.

છે ધિષ્કાર સૌને પડી ધૂળ ચતુરાઈ વિષે તેહની;
રજેના માર બળે ધૂળવતપતિ ડંસો ભરે નાગણી.

૧ લોકો પુરુષનો દોષ નકામો કાઢે છે પણ વિકરેલી સ્ત્રીના
દોષ કાઢતા નથી. વિકરેલી માટે ભામિની નહીં પણ ભામણી.

૨ જેમ નાગણુ ડંસ દેતાં વિષમય બનાવી મૂકે છે તેમ જે સ્ત્રી
પણ ચુંબનાદિ ડંસો દેતાં પતિને માર મારવાના બળે-કામના બળે
કંપાવતી નથી તેને ધિષ્કાર છે.

૧ જાંધી અંતરના અધીન લટકે ને ખૂબ ભીડાવતી,
 ૨ ભાંગી ગાત્ર બધોજ દોર સૂંઝેા મૂર્ખો ના મ્હાલતી.
 તમારે એ જોવો છે સપાટો.

અ. — (બીધેલો દૂર જસી ઉભો રહે છે.) મારી સાથે આ
 બધું જોર અજમાવવું છે? તમારી આવવાની ઈચ્છા ન
 હોય તો હું તો જઈ છું, મને મોકલ્યો તેને હાથ બતાવ
 જો. મારાપર તો મહેરબાની રાખજો.

દ્રો. — હવે કેવી સીધી વાત થાય છે. ભયવિના પ્રોત નહીં.
 ઠીક ઠીક તેમનેજ મોકલજો. (હસતાં) પણ ઉભા રહો.
 જરા આપણે એક ગરબો ગાઈ લઈએ, જોઈએ તમને
 કેવી તાળી પાડતાં આવડે છે. ઉત્તરા તો સસરાજીને
 ભૂલતીજ નહિ હશે. મને દેખાડો તો જરા કે તમને
 કેવી તાળી પાડતાં આવડે છે.

અ. — હું મોકલું છું તેમની સાથે તાળી મેળવજો.
 (અર્જુન ને એકલો આવતો જોઈ ધર્મરાજને ફાળ
 પડી પોતાને કહે છે કે)

૧ જે ઘરમાં પતિને જાંધીને લટકાવતી તથા ખૂબ ધમકાવતી
 નથી. જે હૃદયમાં પતિને વિલાસથી વશ કરી રાખતી નથી તથા દૃઢ
 આલિંગન દેતી નથી તેને ધિક્કાર છે.

૨ જે પતિના ગાત્રો શિથળ કરી તથા તેના રોષ મૂકાવીને મ્હાલતી
 નથી તેને ધિક્કાર છે.

ધ૦—આતો મારો વારો આવ્યો. હું ધારતો હતો કે બહારો
બહાર કામ થઈ જશે. અબુનથી જે કામ ન બન્યું
તે મારાથી કેવી રીતે થશે.

અ૦—મોટાભાઈ, હવે આપ પધારો. (કહી નીચું ઘાલી
બેસે છે.)

કૃ૧—(અબુનને) પુખ્તાંજળિ^૧ સારી મળી જણાય છે.

અ૦—મેં જરા લાંબી તેડી વાત કરી એટલે તે છેકાઈ.
થોડીવાર થોભ્યો હોત તો સાંગોપાંગ....(પૂજા થાત.)

કૃ૧—(ધર્મરાજને) હવે તમે તો માંડી વાળજો જ. મારી
બહેન મારા પર પ્રસન્ન નહીં એટલે મને પણ અહીં
ગમતું નથી; મને રજા આપો તો સાફ.

ધ૦—(મામ રાખતાં.) એમ કાંઈ થાય.

છંદ શાલિની.

ન્હાનાથી જે નીપરે નાહીં કાયે,
મોટું કરું ધર્મજો દુનિવાર્ય;
ભોળા શબ્દે વેદિયા^૨ હારિયા ન્યાં,
વૃંદા સાધી વિબુએ જોત જોતાં.

૧ આદર સત્કાર (વ્યંગ-અપમાન.)

૨ બ્રહ્મા. ૩. ભોળા.

કૃ૦—ધર્મની વાત હમણાં કોરે મૂકો, એતો સ્ત્રી હઠ છે; હવે વધારે છેડવામાં કલેશ વધે અને પરીણામ સાફ નહીં આવે. કદાચ ભીમ આવી પહોંચે તો તેને મોકલજો.

ધ. —ત્યાં કંઈ મહાકુસ્તી કરવાની છે કે ભીમ તેમાં જીત પામી આવશે. એકઘાથી બે કકડા કરવા હોય ત્યાં તેનું કામ. સ્ત્રીને રીઝવવી એમાં દિલ્લતાઈનું કામ નથી. એ તો ખારીકીથી સમજાવી કામ કાઢી લેવાનું છે.

કૃ૦—તારે તમે અજમુદો ટાઢી જુઓ. ખીજનું માન ભંગ થયું તેની હરકત નહીં, પણ તમારું થાય તો તે ખોટું, માટે હું તો ના કહેતો હતો.

ધ૦—દેવી મારું માને ન રાખશે. એમ નહીં બને. (જાય છે)

દ્રૌ૦—પધારો મહારાજ. મેં તમારી આજ્ઞાનો ભંગ કોઈ દિવસ કીધો નથી. પણ આજે પેલા કપટીનું મુખ જોવા શિવાય તમે કહેશો તે હું કરીશ.

ધ૦—અરે ગાંડી. તારો ધર્મ તો પતિ જે કહે તે કરવું એ છે. તેમાં આ શિવાય અને તે શિવાય ક્યાંથી લાવી.

છંદ પ્રહર્ષણી.

સાધ્વી ના વચન પતિતણું ઉથામે,
૧વાંણી કર્કશ ન પ્રહાર તે ઉગામે;

૧ કોરે રાખતો પ્રહાર તે ઉગામે નહીં (બોલવાની શક્તિ કરે નહીં) તો મારે (બોલે) તો ક્યાંથીજ.

મૂકે ખડાર ન પગ ધર્મ માર્ગથી તે,
રાખે નાક અહીં સદા અનુસરી તે.

વ.ી.

છંદ મત્તમયૂર.

૨ સંખંધી શું કલેશ કરીને નિત રાચે,

સંપત્તિને સુખ વિનાશો મૂઠ યાચે;

ઉઘાડીને બંગડા ગવાડે અપકીર્તિ,

અવ્યાસે એ ઓગળી અપવાદની ભીતિ.

સુરખી તારા ભાઈને તે હજી શું પીછાન્યા નથી કે ?
એતો ભતે ભગવાન છે. એ વિનાશએ એકલા જ
આપણું હિત સાધવા સમર્થ છે, તેની સાથે વિરોધ રાખવો
એ પગમાં કુહાડી મારવા સરખું નથી !

દ્રોઢ—(પોતાને) મારા શિરમણિ ધર્મરાયની વાણીથી માફ
મન તો પીંગળ્યું છે પણ શું હું લડાઈ કરીને પહેલી
સલાહ કરવા બઉં. એ તો ન બને.

મને એમ લાગે છે કે એ ગોપીનાથક વિના તમારા

૧ પતિને અનુકૂળ બની પૃથ્વીને નાક=સ્વર્ગ બનાવે. પતિનું
નોક=માન રાખે.

૨ નિત=રોજ.

૩ પોતાનાં દોષ બંને ખુલ્લા કરી.

૪ આવી દેવ પડવાથી લોકના અપવાદનો ભય જૂનો રહે છે.

એકલાથી સમર રાસ^૩ રમાય તેમ નથી, તેથી તેનો પક્ષ
ખડું કરતા જણાવ્યો છે. તમે ભાષણાળને ફસાવનારનો પક્ષ
કરો છો તેનું કારણ મને સમજાય છે. તેની પ્રપંચ જાળમાં
ફસાવ્યા વિના વિજયશ્રી મને વરશે નહીં એમ તમે ધારો
છો. પણ નવલ મુગ્ધાને^૪ ફાંસામાં નાંખવાથી તમારું લઘુ
નહીં થાય. તમારીને તની અવસ્થા આવી થનાર છે.

૫છે તરૂણ નારાડુકી યૌવન ભાર સૌંદર્ય ખડાર કંઈ ઓર પ્રકાર,
મદ ભરી અપાર સુવિલાસ સાર દીપત સંસાર રસની શૃંગાર;
મુખ છે બખોલ શું ચુંબન^૬ કપોલ વીણું દંત બોલ કોન રાખે તોલ,
આપ વળ્યું શરીર^૭ મન શંકારીળ^૮ કુળવતીખમીર^૯ ધર્મપણે સુધીર
ધૃ—નવી તો જેમ કરશે તેમ, પણ તમારે માફ કહું
કરવું છે કે નહીં.

૩ રણસંગ્રામ રૂપી રાસ.

૪ ધર્મરાજ જે વિજયલક્ષ્મીને પરણવા ઇચ્છા છે તે નવી
તરૂણી જ છે.

૫ તરૂણ સ્ત્રીને વૃદ્ધ પતિનું આ ચિત્ર છે.

૬ જેનાથી સંસાર દીપે છે.

૭ બેઠેલા ગાલ પરનું ચુંબન વ્યર્થ સરખું છે.

૮ ધનુષની માફક શરીર વળી ગયું છે.

૯ સ્ત્રીને મારે.

૧૦ કુલીન સાધવી.

૧૧ ધૈર્યથી ધર્મને અનુસરે છે. ધર્મ માર્ગે રહી જીવન પૂરું
કરે છે. તેમ વિજયશ્રી પણ ધર્મરાજ તમને વરી આપું જીવન ગાળશે.

દ્રૌ—મેં તો પહેલાંથી માગી લીધું છે એટલે મને દોષ નથી. તમે કહો તે કરવાને તૈયાર ને હંમને એક માગ્યું એ ન મળે. હમે ભાર તો વહી છૂટીએ જ છીએ તો.

છંદ પૃથ્વી.

અહીં કર ગૂડે નવે સૂકત ગોંધી જે છંદગી.
કરાવત જ વૈતકે નવ મળે વિસામે ઘડી;
હમેશ કહેલું કરી ઘસવી જાત જે નાંખતી,
ઓનું ધિક્કે ઇંચું યદિ પતિ ન બોલ રાખે રતિ.

ધૃ—મને એ હતપ્રાય કયો. શું કહેવું એ સુઝતું નથી.
એનો ઉત્તર સવાયો છે. દેવી એ હજુ માન લાંગ કયું
નથી. હાલ વધુ પ્રયાસ વ્યર્થ છે. ચાલો કૃષ્ણાં ન
સમજી તો કૃષ્ણને સમજાવી લઈશું.

છંદ મનહરનો અર્ધ.

વધુ કહેવા જાઉં હું તો ના કહેવાનું કહી બેસે,
બોલાયું જ્યાં વેણ તે તો નહીં બોલ્યું થાય ના;
બહુ તાણે તૂટી જાય તૂટ્યું ના ફરી સંધાય,
એવી રીત જાણી પ્રીત પાળવી તોડાય ના.
હીક છે લાકડું જડેન છે તે મોઠાં વડેલાં ઠેકાણે આવશે
પણ મારી આખર ગર્ભ એ તારીજ ગર્ભ સમજાશે.
દ્રૌ—હસારી તે આખર શી. હશે તો એક ગાડું બોલું થશે.

ધર્મ રાજા જઈ છાનામાના બેસી જાય છે, અને સર્વત્ર મૌનનું સામ્રાજ્ય વિસ્તરી રહ્યું છે. ડોકી નીચી ને ડાળા ઉંચે ફરકતા જણાય છે અને મળતાં શરમાઈ જાય છે.

એટલામાં ભીમ આવી પહોંચે છે.

ભીમ—શું બધાના બાપ આજેજ મરી ગયા કે શું. બધા ઉદાસીમાં કેમ પડ્યા છો.

(કૃષ્ણ કારણ ભીમને સમજાવે છે.)

ઓહો તમારી બેનને મનાવવી એમાં શું મોટી વાત છે.

કૃ—ગર્જે તે વર્ષે નહીં. મને નથી લાગતું કે તારો ત્યાં પત્નો ખાય. ભલાભલાની અવસ્થા થઈ તેવી વળી તારી થશે.

ધ—બેસી રહેની ભાઈ.

ભીમ—મારી પાસે તમારા જેવી ખાયલી વાત નથી. હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું તે સાંભળો. (કૃષ્ણને ઉદેશી) તમારી પહેન દોડતી આવી આપ પગે પડી માફી માંગે, એમ હું કરીશ. પણ તમે શું આપશો.

કૃ—આટલું કરે તો તું માગે તે હું આપીશ.

૧ સર્વે યુગા બેઠા છે.

છંદ વસંતતિલકા.

લી૦— દાતા મળે ૧ મુરતઈ સરખાની આગે,
 સંપત્તિરૂપ નિજ મૃત્યુ જ મૂર્ખ માગે;
 છે પ્રેમ જે ઝલગિનીની ઉપરે તમારો,
 તેવો બનો મુજ શું જન્મ કૃતાર્થ મારો.

કૃ —તથાસ્તુ. જા ઝટ કર. તેનાથો એ અધિક.

દ્રૌ૦—(ખાંધપર ગદ્દા મૂકી આવતા લીમને આડી નજરે
 જોઈ મનમાં) આ કામ વાંકું છે. અહીં જો બહુ
 રોષ દેખાડવા ગયાં તો ભાર બોજ ઉડી જશે. જો
 સામે લેવા નહીં જતાં બેસી રહું અને લીમભડનો
 કોપ-કુપળીએ જીવ બેઠો હોય તો પૂછ્યા પડેલાં
 કેડ ભાંગી નાંખે તેમ છે. માટે જીવ એની સાથે તો
 સાચવીને બોલજો. નહીં તો, નહીં હતાંનું હતું થશે.
 લીમનો પ્રાણાંત ભય બધાંને લાગે તો મને થોડાંએ
 કેમ ના હોય.

(સામી જઈ હાથ જોડી કહે છે.) પધારો પ્રાણનાથ.

૧ કલ્પવૃક્ષ સરખા દાતા મળે તેની આગળ.

૨ સંપત્તિ ભોગવિલાસ માંગે એ પોતાનું મૃત્યુ માંગવા સરખું છે.
 ભોગવિલાસમાં જીવન વ્યર્થ બધ, અને પરમ પુરુષાર્થ સધાય નહીં.

૩ દ્રૌપદી ઉપર તમારોજેવો પ્રેમ છે તેવો પ્રેમ મારી ઉપર થાઓ.

(ધૂજતાં) હું રોજ તો તમે જે કહેતા તે વિના વિદાંબે
કરતી પણ આજે વગર વિચાર્યું કહેશો તો હું કરનાર નથી.

ભી૦—એ વળી નવું પદક આજે શું છે.

દ્રૌ૦—અબણથા થઈ બાઓ.

ભી —નહીં, કૌરવના સમ, હું કશું બાણતો નથી.

દ્રૌ૦—હોળી ચકલેથી આવ્યા અને રંગાયા વગર રહ્યા
તે હું કેમ માતું.

ભી૦—તું માન કે ન માન, પણ બદા આવે તેવા તારી પાંસે.
તને મળ્યા પછી બધી વાત કરવી સુઝે.

છંદ શાલિની.

છે પુવારો હર્ષનો તુંજ કાં તા,
૧ન્યાળું અંગે ઉભરે જોર મારાં;
૨સિંહીં સાડૂ ચૂડલાં રે કરાવા,
મારે હાથી સિંહ સહેજે કરાળા.

દ્રૌ૦—ત્યારે શું તમે સીધા અહીંજ આવ્યા છો ?

૧ તને જોવાથી મારા શરીરમાં બળ વધે છે.

૨ સિંહજીને માટે હાથી દાંતના ચૂડા કરાવવાની હેંસથી વૃદ્ધિ
પામેલાં બળવાળા સિંહ સહેજમાં બચકર હાથીઓને મારે છે.

લી૦—મહાદેવ પણ પાર્વતી આગળ તો સીધા.

દ્રૌ૦—ત્યારે તો મારેજ કહેલું પડશે. મારે દુઃખ લાગે છે તો તે તમનેજ. બીજા કોઈને કંઈ પડી નથી. પેલો ગોકુળીઆ આવ્યો છે ને.

લી૦—હા, કોણ કૃષ્ણને. હું આવ્યો ત્યારે પડેલો હતો તો ખરો.

દ્રૌ૦—તેણે સૈન્ય પોતાનું ચતુરને સ્વાધીન કરી આપણી સામે ઉભુ કીધું છે.

લી૦—એમકે! કપટીએ હજો દીધો કે શું! હું નહોતો કહેતો કે તમે કોઈ એ કાળીઆનો વિશ્વાસ ના કરતાં. પણ તમે પાંચે એક મત અને હું તો પડું જાહો. મારે તો તમે સાંભળોજ શાનાં. મને તો ઘઉંના કાંકરાની માફકજ ઉરાડી નાંખેલો એટલે મારે ચાલે શું. તમે બધાં હાથાં અને મૂરખમાં ઉદ્ધતમાં હું. એજ આપણા બધા દુઃખનું મૂળ છે. તારો બહાલેશ્રી એ, ને એનો બહાલેશ્રી ધરમ, મને રોકી રાખ્યા કરે છે નહીં તો કૌરવને ક્યારનાએ ધૂળ લેઆ કરી દીધા હોત.

છંદ સ્તોત્રશ્રવણ ?

તો ભાઈ ભાઈ કીધો નિરખ શું ચતુર, ભાઈએ આજ કીધું;

તેણે આધા રહીને અરિ દળ ભરીને નાક વાઢીજ લીધું.^૧
 તારી થઈ ચિત્ત ખાત્રી પ્રીતિ તુજ ઉપરે કેટલી બંધુનીએ;
 ના ના રે ખડીશ રાણી ભીમ દોષ, જીવડાં બદલો આહુતિ છે.^૨
 દ્રોઢ—મને ગમ ના પડીકે એ આવો મેલો હશે. પહેલાં
 જણતો એતા સામું લાતે નહીં.

છંદ શાલિની.

મોહે વાણી મીઠીથી, ના વિચારે;
 શું હેતુ કાતીલ છે પેટ માંહે,
 આઠાકાને જે ગળે રે ઉતારે;
 પકડે ગલતે મીનનો મિષ્ટ ધારે.

વળી—

છંદ રથોદ્દતા.

ભાઈ ભેટ નહીવી બહુ ધારે;

૧ શત્રુના સૈન્યમાં યાદવ સેનાનો ઉમેરો કરી આપણું અપ-
 માન ફીધું.

૨ ભીમ દોષક સરખો છે અને તેમાં યાદવરૂપી જીવડાં પ્રપલાવી
 હોમાઈ જશે. ૩ પ્રાણ પ્રાતક.

૪ મીઠાં વખાણુ-પુશામત.

૫ માછલું જેમ મીઠો ગલ ખાઈને પ્રાણુ ખૂએ છે તેમ.

૬ સ્ત્રી પોતાનાં બાઈની નજીવી ભેટને મોટી સમજે છે અને
 ૭ પતિ આખી જીંદગી રક્ષણ કરે છે તેને સુખ આપતી નથી.

પાળતા ઊંવનને નહીં ઠારે;
અદ્યપસેવ દસ્તી બહુમાને,
પુત્ર માત્ર ગુણને ન પ્રમાણે.

પણ આટલીજ શત્રુવટ કેળવી એ ધરાયો નથી.

લી૦—શું તેનો એ વિચાર કૌરવ પક્ષમાં જવાનો છે. ?

દ્રૌ૦—લોકલાજે એમ તો નહીં થયું, પણ શસ્ત્ર પકડવાના
શપથ લીધા એટલે આપણા પક્ષમાં એ રહ્યો શા
કામનો ?

છંદ રથોદ્ધતા.

^૧વૃક્ષ જે ન સમયે ફળે પછી,
અર્થ તેથી શું સરેજ ઉછરી;
^૨ક્ષત્રી જન્મી રણ ભૂ નહીં ફળે,
શસ્ત્રથી અરિ શિરો નહીં ખરે.

૧ પુત્ર માંદો હોય અને તેની કોઈ થોડી સેવા ઉઠાવે તો તેને
બહુ ગણે છે અને માતા તેને ઉછેરવામાં જે મહાન કષ્ટ ભોગવે છે
તેને ગણતો નથી અને દુઃખ દે છે.

૨ જે જાડ વખતે ફળતું નથી તે ઉછર્યું હોય તો એ બીજા
શું કામમાં આવે.

૩. ક્ષત્રી જન્મ્યો અને રણભૂમિને શત્રુના શિરો છેદી ફળ
વાળી કરી નહીં તો તેનો જન્મ વ્યર્થ છે.

ભી૦—શસ્ત્ર પકડવાના સમ આધા ! આધાજ હશે શત્રુ સાથે હાથ મેળવવો એ કાંઈ સહેલી વાત નથી.

છંદ વસંત તિલકા.

સંગ્રામમાં છૂટત અસ્ત્રજ સણસણાટ,
થાએ અવાજ સહતો વીર ભૂમિપાત;^૧
ત્યાં તો જવા હોમત કાયર કેમ ધારે,
ખાંડાનો કે વિષમ વૃત ચઢેજ ધારે.^૨

એણે કંઈ લડાઈમાં તોપ ફેડી છે. જરાસંઘ; કાળ-યવન વિ. ના ધાકે નાહો તે સમુદ્ર કીનારે જઈ શ્વાસ લેવાન થાંબ્યો. એણે શસ્ત્ર ધાર્યું નહીં ધાર્યું સરખુંજ છે. પણ હવે તને મારી વાત ગળે ઉતરશે, કે એ તો આપણા રાષ્ટ્રતાંમાંજ છે.

દ્રા૦—સ્રીની બુદ્ધિ તો કેટલી ? હમને અગમ નિગમમાં^૩ શું સમજ પડે ! સાફ થયું કે તમે એનો પેચ પામી ગયા પણ એવો છેક એનો વિચાર તો નહીં હોય.

ભી૦—બુઓ ! હજી એ મારો ભરોસો પડે છે ! તને આટલું આટલું વીતાડ્યું તો એ તેનો વાંક તને વસતો નથી. અને તેની ફરિયાદ તો તું કરતી જાએ છે.

૧ રણમાં અસ્ત્રના અવાજ થતાંની સાથે મોટા વીરો ઢળી પડે છે.

૨ ખાંડાની-તરવારની ધાર જેવું વિષમ-તિક્ષ્ણવૃત્ત કોપકેજ પાળે.

૩ ગૂઢ વાતમાં.

છંદ શાદૂલવિકીડિત.

એને આંહીં લડાવી ધાણુ કરવા ઇચ્છે ઉભય પક્ષનો,
 ૧ છોડી શસ્ત્ર ઉમેદ એક જીવીને પટ્ટાભિષેકે ઘણો;
 એ શત્રુ^૨ કુળના નિકંદન તણી યુક્તિજ શોધી રહ્યો,
 તેને વામ સ્વધામ આ મુજ ગદ્દાથી મોકલું પાધરો.

દ્રૌ—એને હું મળવા સામી ન ગઈ એટલે એ, મને
 સમજાવવા અહીં આગ્યોતો; પણ હું ગણું ખરી
 કે? અયો બહીલે મોઢે પાછો.

ભી—પછી.

દ્રૌ—પછી તમે જાણોજ છો કની, તેણે તમારા લાગ્યોને
 લાલેયો અને એક પછી એકને મારી પાંસે મોકલ્યા.

ભી—શું કરવા.

દ્રૌ—ધર્મ રાજાની આજ્ઞા છે કે જાઓ કૃષ્ણાને—અરે તેનું
 નામ ક્યાં લેવાઈ ગયું—અહીં પકડી લાવો, અને મોટા

૧ શસ્ત્ર છોડનારને ક્ષત્રી મારતા નથી એટલે શ્રીકૃષ્ણ એકલા
 જીવતા રહે અને લડાઈમાં બધા મરી જાય એટલે એ એકલને બધું
 રાજ્ય મળે.

૨ શ્રીકૃષ્ણ.

૩ હે મુંદરી.

મકનભાઈની મારી મંગાવો.

(ગળગળિત થઈ જઈ.)

ઔધવજી સંદેશો કહેલો શ્યામને-ઓ રાગ,

તમ પલ્લવ પહોં મેં કુખ અહીં શું લોગવ્યું,
પંથ પતિ પલ્લ નવ રક્ષાઈ નારે ને;
ભરી સજ્જામાં લાજ ઢૂંટી દૂષ્ટે મળી,
ભેયા કીધું મુણતાં મુજ પોકારે ને.
નીચજનો કરતા બહુ મારી મશ્કરી,
કેશ અહીંને ખેંચત મારા ચીરને;
ક્ષત્રાણીની કુખ અરે લજવી તમે,
૧ જડ પુતળાં ઠરિયા ભયથી હૃત વીર્ય ને.
રવડી વનવન કેશ છૂટા પોંઠ અતિ ઘણી,
કૂર જનાવરથી થરથરતી ગાત્ર ને;
દુષ્ટોએ વનમાં પલ્લ નવ ઠરવા દોધી,
વેરી તમે ને હું એક દેવનો પાત્ર ને.
દાસોવડું કોંધુ પર ધર મેં તમ જીવતાં,
જીવ વળગાડી રહી હું શાને માટને;
૨ રૂંઠ્યા સઘળા સાથે મારી ઉપરે,

૧ ભયથી નામદે સરખા જડ પુતળાંની માફક ઠરી ગયા.

૨ પતિ, મારી વિ.

હુઃખ ખમાય ન શો મુજને ઉચાટ જો.
જો સેવા મેં હોય કરી કર્મ પ્રાપ્તે,
મારે શિર શિરતાજ ગદાનો પ્રહાર જો;
હર્ષ છૂટકો મુજ રાહુ ગ્રાસ થકી કરો,
રહ્યાલ તમારા માનીશ હું આભાર જો.

બીજી—(રાતોચોળ થઈ જઈ ગદા હલાવતો) આ તું શું
કહે છે. શું ધર્મની બુદ્ધિ હબ્બુ ઠેકણે આવી નથી ?
તોને પણ મારી ગદાનો સ્વાદ ચાખવો છે કે શું ?

છંદ વસંતતિગ્રકા:

સન્મુખ મારી ઝડુમે ચીરનાર મર્મ,
ધિક્ મુજને નિરખિયું થતું ઘોર કર્મ;^૩
તેનું જ વેર લઈ દીધ તને ન શર્મ,^૪
શું ધર્મને ન કરતાં ફરી તેણું શર્મ.^૫

૧ મારા મસ્તક પર ગદા મારી મારો દુઃખરૂપી રાહુથી
છૂટકો કરો.

૨ પ્રિય.

૩ મારાં મર્મ સ્થળને ચીરનારે તે દ્રૌપદીના કેશ બેચવાનું
ઘોર કર્મ સ્મૃતિમાં મારી આંખ આગળ ઝડુમે છે. મેં તે ઘોર કર્મ
થતું જોયા કર્યું તે મને ધિક્કાર છે. ૪ સુખ.

૫ દ્રૌપદીને પકડી મંગાવવાનો હુકમ આપવા રૂપ કર્મ કરતાં
શર્મ આવતી નથી ?

છંદ સ્તગ્ધરા.

જે જે મારી પ્રિયાને લવજ દુભવશે લેશ તે તો સહેના,
 આઘાતે પ્રાણ ચૂરા અચૂક ભોમ કરે આ ગદાએજ તેના;
 જે માફે ધર્મને હું કદે નિધન સહ બ્રાત જે છે મળેલા,
 'રાખુ' નિશાન ના નામ ન ગુણ મૂળ જે દુઃખનો તું પેલા.
 દ્રોઢ - વળી પેલા વૃત્તકળાવિશારદ તે કહેતા હતા કે તને
 બાંધીને લઈ જઈશ ત્યારે શું કરશે ?

છંદ વસંતનિલકા.

બીઠ— તે હીજડો રમણી બાંધવી શું જાણે,
 દેશેજ તારી ખોજતાં બહુ થાય ભાંડે;
 જે હોય દુર્બળ રસજ ન મંદ રોગી ૩
 ગૌરૂંપ ગૌરી પોંડશે હૃદ શાપ લોગી.

૧ સધળા ભાઈઓ દ્રૌપદીને દુઃખ દેવામાં એક સંપ થયા છે
 તે સર્વેનો નાશ કરે.

૨ જે ગુણ વગરના-તારે ગુણ નહીં માનનારા તારા દુખના
 કારણ છે તેનાં નામ નિશાન રહેવા દઈ નહીં.

૩ જે શરીરે નબળો અરસિક, અને મંદશુદ્ધિનો અને રોગી
 હોય તે ગાયના જેવી પોતાની સ્ત્રીને દુઃખ આપશે અને તેના અંતરના
 શાપ-નિસાસા લેશે.

છંદ વાંશસ્થ.

દ્રો— શ્રા છુપાના સમરાંગણે રહે,
 ૧આપદ્ધ ધરે મિત્રની તો સુહૃદ્ધ શિરે;
 સ્ત્રીની પરીક્ષા પતિ નિર્ધને બને,
 ચતુરની માનિની માન મૂકવે..

યુદ્ધમાં તો તમારી પ્રવીણતા બહુ પણ રસ શાસ્ત્ર
 આટલું બધું ક્યાં બણ્યા.

બી—ધરનીનેજ મેં ગુરૂ કરી. પણ ચાલ જો હવે બધાંની
 ખબર લઈ નાખું. ગદા ફેરવતો જવાને તૈયાર થાય છે.

દ્રો—(પોતાને) અરે આ તો વાતનું વતેસર થયું. કાંટો
 કાઢવાનું કહેતાં પગ કાપવાનો અવસર આવ્યો. કચરામાં
 ચણગારી મૂકતાં, ધર બાળવાનો પ્રસંગ આવ્યો. વાતો
 જેમનો વાય તેમજ વાચા કરે. અને વાયુના પુત્ર
 એ, એટલે એમાં જુદો સ્વભાવ શાનો હોય.

તમારી માફી માગવામાં મને કાંઈ શરમ નથી. મારી
 ભૂલ થઈ હોય તો માફ કરો. મેં તો સહેજ કાળીઆનું ચરિત્ર
 કહ્યું તેમાં તમે ધરનું કાશળ કાઢવા તૈયાર થશો એમ
 ધાર્યું નહતું.

૧ મિત્ર તો કે જે પોતાના મિત્રની આપત્તિ પોતાને માથે
 ઉઠાવી લે-એટલે કે આપત્તિ વખતે ખરી સહાય કરે.

શી૦—^૧એની વાતજ સંસાર સળગાવે તેવી છે. તને કોઈ
છેડે તે માણથી લેશ ખમાય નહીં. પણ આ સૌ પેલા.
ગોવાળીઆનાજ કારથાન છે; માટે તેને તો હું છોડ-
નાર નથી. ભાઈને દેહેરી તને શળ ઉપજવનાર તે
કોણ ? પાણકા ધરમાં માથું મારવાનું તેણે કેમ ડહા-
પણ વાળું ? ધરમાં કળિ પેઠો, તેનો તો ટાંટીઓજ
પાઢવો જોઈએ.

છંદ શિખરિણી.

^૨કરૂં પૂરો ભાઈ તુજ રીસહણી હેતુ નીવડયો;
^૩પડાવું તેને હું ચરણ મુજ બહાલી ચડ જડયો,

૧. સંસારમાં ઘેર ઘેર કલેશ ઉત્પન્ન કરે તેવી છે. સંસાર
[જન્મ મરણરૂપી] નો નાશ કરે તેવી.

૨. તારી રીસ-તારાં અપમાનનો હેતુ-કારણ રૂપ એવા તારા
ભાઈનો હું તદન નાશ કરું. ખીજો અર્થ-તારાં અપમાનનાં કારણનો
નાશ કરી હાથ જે તારો ભાઈ સાથેનો સંબંધ તૂટ્યો છે તે ફરી
સાંધી તારો પૂરો ભાઈ કરું-તારો ભાઈ સાથેનો સંબંધ સંપૂર્ણ
મજબૂત કરું.

૩. મારી પ્રિયતા સાથે જે લગ્યો તેને તારે પગે લગાડાવું.
ખીજો અર્થ મારી પ્રિયતા સાથે જેને લડાઈ થઈ છે તેને પગે હું
હુકિતથી મારી પ્રિયતાને લગાડાવું.

મળેના જોવાનું મુખ તુજ ચીડાં ભાઈનીં દહું;
 મળે કેમે જ્ઞાતા, થઈ ગયું બધું આ શું સ્વપનું.

દ્રોઢ—(પોતાને) અરે આતો મારા ભાઈ પરજ ગઢા વાપરશે
 કે શું! કેમે કરી એમનો કોથ શાંત પાડવો જોઈએ.
 મારા મનોજ્ઞો તો એજ પૂરે એવા છે.

છંદ ત્રોટક.

તમ શત્રુ સુયોધન^૩ સાથજ કે,
 ઉર ભંગજ દુષ્ટ તણી પડકે^૪

૧ તને તારા ભાઈ તરફથી થતી પીડાનો નાશ કરું અને તેના
 જીવો નાશ કરું કે ફરી તને તેનું મોઢું જોવાનો પ્રસંગ આવે નહીં.
 બીજો અર્થ—તું ફરી ખેસવાથી તેનું અપમાન કરવાથી તારું મુખ
 જોવાનું તારા ભાઈને મળતું નથી એ જો તારા ભાઈની પીડા-દુઃખ
 છે તેનો નાશ કરું.

૨ મોઢું પણ રીતે હવે ફરી એ ભાઈ મળે એવું હું રાખનાર
 નથી. અને અત્યાર સુધીના ભાઈ એમનો સંબંધ એ સ્વપ્ન સર-
 બોજ લાગશે.

૩ બીજો અર્થ—અત્યાર સુધીની લડાઈ એ સ્વપ્ન થઈ ગયું હોય
 એમ તને લાગે અને તું કોઈ પણ યુક્તિથી તારા ભાઈને મળે એ
 પ્રમાણે હું કરીશ.

૪ સુયોધન.

૪ પટકી નાખી દુષ્ટ-દુઃશાસનની જાતીના ભંગ કરશે.

કરશેજ ગદા પડતી ફટકે;
ધરમાંહી ધુમે ચિત્ત તો ફટકે.^૧

વળી—

છંદ દ્રુતવિલખિત.

અરિનો જે સહ વિગ્રહ ચાલતો,^૨
સમય તે નિજ પક્ષજ ધાલતો;
કરત જે અવિચારીજ કાર્ય આ,
વિજય લક્ષ્મી વરે નવ તે કદા.

ગમે તેવો એ એ ભાઈ. છોડ કછોડ થાય માવતર
કમાવતર ન થાય.

ભીં—તું આમે બોલે છે ને આમે બોલે છે, તારા બોલનામાં
કાંઈ ચણીયાફ જણાતું નથી. હું કાંઈ મારા નિશ્ચયમાંથી
ફરનાર નથી. હવે તારી ભત્રી ગયેલી બુદ્ધિને અનુ-
સરવાનો નથી.

૧ તે ગદા તમે ધરનાજ માણસો પર પ્રહાર કરવા તત્પર થયા,
છો તે ભોઈ ચિત્ત ફટકી જાય છે.

૨ જે સમયે શત્રુની સાથે લડાઈ ચાલે છે તે વખતે લડાઈ
પોતાના પક્ષના માણસોમાં જે કૃત્યન્ન કરવાનું અવિચારી કાર્ય કરે
છે તેને જય મળતો નથી.

છંદ શાલિની.

રૂઠી નારી હાલ કાંઈ કહે છે,
ખાજી માંડી તે ક્ષણે ફેરવે છે;
ઓ બુદ્ધિએ ના વિચારી પળેજે,
આપ્તુ તેની શોખ જેવી ધટે છે.

૬૦—(પોતાને) હાથથી વાત ગએલી જણાય છે. વાઢયાં
તે વહેવાંજ પડશે તો.

તમે માફ માનતા નથી તે તમે મને કેવી ધારી.

લી૦—વગર બેસણીની ગોળી જેવી, આમે ગળડે ને
આમે ગળડે.

દ્રૌ૦—ત્યારે શું તમે મારા ભાઈ પર ગદા ચલાવશો ?

લી૦—બેલાશક. વળી આંટામાં કોઈ આવ્યો તો તે એ લેતો
ભાય. હવે મને જવાહે કે તારું અપમાન કરનારનું
માથું ભાંગી નાખું. મારા હાથ સળવળી રહ્યા છે, બે
તું અટકાવ કરશે તોર—

૧ એક સ્ત્રીને અનુસરવામાં આવે તો તેની શોખ મનમાં મુંઝાઇ
પડે છે અને શરીરે દુર્બળ થાય છે. તેમ દ્રૌપદીને અનુસરે તો શોખ-
રૂપી આપ્તુ શરીરે ધટી જશે, એટલે વગર વિચારે સ્ત્રીને અનુસરવાથી
આપ્તુ ધટે છે. આપ્તુને લીખની બીજી સ્ત્રી શોખ કઢી છે.

૨ ગદા તારા પર પડશે.

દ્રો—પોતાને ફરી વળ્યા મારાએ; મેં મુરખીએ ક્યાં
દાણી આગળ ગાડાં છોડ્યાં.

મારી ભૂલ માફ કરે અને તમારા ક્રોધને શમાવો.

ભી—એ હવે નહીં બને. આટઆટલાં દુઃખમાં બળતી તું,
તેમાં બળતાંને^૧ દેશકેરી ગયો.

દ્રો—મારા કોણ ભોગ. (કહી અશ્રુપાત કરતી, ભીમને
પગે વળગી પડે છે.

દ્રો—ઠીક, તારી એવીજ ઇચ્છા છે તો, કહું તે સાંભળ.

છંદ વસંતતિલકા.

જો ભાઈ તુંજ વદશે સહ સુ પ્રમોદ,
છે જહુન ના કંઈ વિરોધ ઘડી વિનોદ;
સંતપ ક્રીધ મુજને નહીં સાથ તારી,
સંધિ કરે ગણુ ગદા શિર બેઠે મારી

૧ બળ તું વધારી ગયો.

૨ જો તારો ભાઈ તારી સાથે આનંદથી બોલી કહેશે કે
જહુન આપણી વચ્ચે કાંઈ ટંટો નથી, એ તો બે ઘડીનો વિનોદ
હતો તો તો ઠીક છે. જો આ પ્રમાણે તારી સાથે સલાહ નહીં કરશે
તો, મને તે નકમો તપાવી મૂક્યો છે તેથી સમજ જે કે તે કૃષ્ણના
તથા તારા જન્મેના માથા પર મારી ગદા પડશે.

દ્રો—(ભયની મારી આગળ આગળ ચાલે છે) પોતાને
મારાં ભેતરાં મારે ગળેજ લેવાયાં. ભાઈએ મનાવ્યાં
ને માન્યું નહીં, તેનું આ કૃણ. જેનું મુખ ભેવાના
સોગન લીધા તેની હમણાં માફી માંગવી પડવાની.
આલ વડેલી જઈ, ભાઈને મનાવી લઉં નહીં, તો
આવી, ગદા અફાળી મૂકશે તો ખાંધાં વરસ પૂરાં થઈ
જશે. અરે પણ મેં આટલો ખંધો તિરસ્કાર ભાઈને
કર્યો છે, તે માફ કહું કેમ સાંભળશે. ના ના મારો
ભાઈ તો ભોળો છે, બેનનું સંકટ ભેઈને ઝંટ
માની જશે.

દ્રોપદી દોડતી જઈ શ્રીકૃષ્ણને પગે પડે છે.

(હાંફતી) ભાઈ કહી દોને ઝંટ, કે આપણી પ્રીતિ
જેવી ને તેવી છે અને આપણુ વચ્ચે કાંઈ વિરોધ નથી.
નહીં તો ભીમ-ભૂલ કરડી લજવાઈ જાય છે.

ભીમ ગદા ધુમાવતો અ.વી પહોંચે છે. અને સૌ
વિકાળ રૂપ ભેઈને સભય આશ્ચર્ય પામે છે.

કૃ—હા, તું કહે તેમજ છે. અત્યા ભીમ, તેં તો ગજબ કર્યો !

ભી—અઓની એ તો ઉગર્યા; નહીં તો, તમારો આજ
ઘડો લાડવો થઈ જાત.

કૃ—(હસતાં) એમ કે ! ફરી નાંખીએની ત્યારે.

ભી—સીધા ન ઉતર્યો હોમ તો થઈ જાત. દેવીનું મન પ્રસન્ન

થયું એટલે આ ગદાને હેઠી મૂકી. હે દેવી ગદા !
આ બધો તારોજ ડંકો છે. તે રંગ રાખ્યો, અને
વિજયશ્રીએ મને વર માળ આરોપી. આવાજ ડંકો,
વગાડતી રહે જે.

કુન્ન—ભીમ તમારા બધા ભાઈ નિષ્કુળ થયા, ત્યાં તમે ઠીક
ચતુરાઈ લગાવી.

ભીન્—બોલો ના.

દ્રૌન્—(અંખવાણી પડી ગઈ) મને એ તમે છેતરી ! રણનું
પરાક્રમ તો તમારું જાણતી હતી, પણ તમારા રણવાસના
અદ્ભુત પરાક્રમની આજે ખબર પડી. (શરમાઈ
અંદર જતી રહે છે.)

કુન્ન—(ભીમને ઉદેશી)

કવિત.

ધન્ય છે વૈદજ્ય તુંજ, ધન્ય ગદાધારી ભુજ,
ધન્ય ભાઈ ન કરત ખૂજ, ધન્ય સાધત અપૂજ;

૧ તારી ચતુરાઈને ધન્ય છે, તારી ગદા ધારણ કરેલી સાર્થક
છે, તારા ભાઈઓને તારી ચાલાકીનું ભુજ ન હોવાથી, તમે હિંદવ
સમજી તારી કદર કરતા નથી છતાં, સેમના કલા વિના તું સેમના
કાર્યો સાધે છે એવા તને ધન્ય છે.

જીભથી ન બચું તેજ, ઝટ કરી પ્રકાશ્યું તેજ,
 બુદ્ધિવાન તું ખરેજ, 'અધિક પ્રિય તું છે.
 કુશળ રક્ષો સર્વ જ્ઞાત, શત્રુના સંઘાત ઘાત,
 સરે પડ્યો હસ્તિરાજ, કમળ દળ શું કરશે;
 ધર્મ વિજય નિશ્ચે જાણુ, શાસ્ત્ર અનુસ કરે પ્રમાણુ,
 શિષુ હજે સુમતિ કૃપાણુ, પરમ મુખ મળશે.

૧ મારી બ્હેન દ્રૌપદીથી તું મને વધારે વહાલો છે.

૨ જેમ સરોવરમાં પડેલો હાથી કમળના સમૂહને કપેડે છે
 અને છૂંદી નાંખે છે તેમ તું શત્રુના સમૂહોનો વિનાશ કરશે.

૩ હે ધર્મરાજ તમે નિશ્ચે જાણો કે તમારો વિજય છે કારણ
 કે તમારા અનુગામીઓ ભાષ્યો શસ્ત્રની આજ્ઞાને પ્રમાણ કરી તમારી
 આજ્ઞામાં રહે છે. અને સુમતિ-એ સુબુદ્ધિવાળાઓની તરવાર શત્રુને
 હણશે ત્યારે તમને પરમ મુખ-શાંતિ મળશે. આ પ્રમાણેનો શ્રીકૃષ્ણનો
 આશીર્વાદ છે.

ખીજો અર્થ.

શાસ્ત્રને પ્રમાણ ગણી તેને જ અનુસરે છે અને ધર્મ પ્રમાણે
 વર્તે છે તેનો સદા જય છે. તેમની સહબુદ્ધિથી તરવાર પડે શત્રુને
 હણે છે એટલે તેમને પરમ મુખ મળે છે એ વક્ષી છે.

શુદ્ધિપત્ર. (ભીમચાતુર્ય નું).

પાનું	લીંટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨	૭	તેનો	તેનું
૩	૩	આવ્યો	આવ્યું
૪	૫	ધાર-	હાર-
૬	૧	અ ચ	અભય
૭	૫	નહીં	કે નહીં
૮	૮	ધાડતી	ઉધાડતી
૯	૧૪	કારવ	કોરવ
૧૦	૨	કહે કે જે	કહે જે
૧૧	૨	તું	તું,
૧૨	૩	શું	શું,
૧૩	૧૮	સમુદ્ર	સમુદ્ર, હારિકાં પાસેનો-અપમાન- થી ઘેર પાછા જવું પડે તે હરિઆમાં પડી આત્મધાત કરવા જેવુંજ છે.
૧૪	૧	ઉપલયા	ઉપલક્ષ્યા
૧૫	૫	ક્ષત્રય	ક્ષત્રિય
૧૬	૧૪	નતન	નવીન
૧૭	૬	ઉપજાત	ઉપજાતિ
૧૮	૨૦	માન	માન. ઈનામની વસ્તુઓ આપી
૧૯	૨૧	અમશેા	અમશેા. ભારે મરતા મજૂરનો ભાર ઉતારવાથી તેને મુખ લાયક છે.

૧૬	૧૮	મળે	પળે. વિશેષ ચતુર સહદેવ માશી-
૨૦	૭	વતું	ની વાત કરતો નથી
૨૧	૧૪	નાખું	વહતું
૨૩	૧	હે	પહેરાવું
૨૪	૧૫	જેના	કાઢે
૨૪	૨	મૂવી	જે ના
૨૫	૧૪	કાય	મૂકાવી
૨૮	૬	તની	કાય
૩૩	૧૫	આપ	તેની
૩૪	૫	ભાતે	આપને
૩૫	૭	આપણા	ભાવતે
૩૬	૭	વૃત	આપણા
૪૧	૧	વાંસરથ	વૃત
૪૨	૪	શળ	વાંસરથ
૪૩	૬	વાપ્યું	શળ
૪૫	૧૨	લેતો	વાપ્યું
		લઈ નહીં, તો	લેતો
		લઈ નહીં, તો	લઈ, નહીં તો,

